

พระญาสวาวาสิตธิ ธรรมิกราชาแห่งหริภุญไชยนคร

ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะ*

บทนำ

พระนามของ “พระญาสวาวาสิตธิ”^๑ หรืออีกพระนามหนึ่งคือ “พระเจ้าสัพพาสิตธิ” (เขียนได้หลายแบบ บ้างเขียนเป็น “สรรพสิทฺธิ”) ผู้เป็นกษัตริย์สำคัญพระองค์หนึ่งแห่งหริภุญไชยนคร ได้ปรากฏพระนามเด่นชัดทั้งในเอกสารตำนานพงศาวดาร อาทิ ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัย พงศาวดารโยนก เป็นต้น ข้อสำคัญยังปรากฏพระนามในศิลาจารึกอักษรมอญโบราณถึงสองหลัก นั่นคือ หลัก ลพ.๑ ที่เรียกกันว่า ศิลาจารึกสวาวาสิตธิ ๑ (จารึกวัดดอนแก้ว) และหลัก ลพ.๒ จารึกสวาวาสิตธิ ๒ (จารึกวัดกู่กุ่ม) ที่นิยมเขียนเป็น

* อดีตหัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย.

“กุฎ” วัดจามเทวี ทั้งสองหลักพบที่จังหวัดลำพูน

เมื่อเทียบกับกษัตริย์ในราชวงศ์จามเทวีที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันพระองค์อื่นๆ อาทิ พระนางจามเทวี พระญามหันตยศ พระญาอาทิตยราช (อาทิตยราช บ้างเขียนเป็น อาทิจจ์) พระญาญีบา (ยี่บา) กลับไม่ปรากฏพระนามในศิลาจารึก อักษรมอญโบราณที่นครหริภุญไชยเลย พบแค่ในเอกสารตำนานพงศาวดารเท่านั้น เว้นแต่เพียงในจารึกเวียงเกาะ จากวัดสองแคว อำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งอาจารย์พงษ์เกษม สุนธิไทย ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรมอญโบราณได้พยายามปริวรรตถอดความแล้ว ปรากฏคำว่า “ปู่เจ้าอาทิตย์” ในด้านที่หนึ่ง อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีการศึกษาในเชิงลึกว่าพระนามนี้จะเป็นพระองค์เดียวกันกับพระญาอาทิตยราช ที่เรารู้จักกันดีหรือไม่

จากการที่เรื่องราวของพระญาสวาวธิตธิเท่าที่ปรากฏหลักฐานทั้งหมดนั้น มุ่งเน้นไปที่บทบาทในด้านที่พระองค์ทรงเป็น “องค์อัครศาสนูปถัมภก” ไม่ว่าจะเป็นผลงานการบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเจ้ากลางนครหริภุญไชย พระรัตนเจดีย์ที่ทุ่งมหาพล (ปัจจุบันคือวัดจามเทวี) การสร้างพระเจดีย์สามองค์ที่วัดเชตวนาราม การสร้างวัดมหาวัน การทรงผนวชระหว่างครองราชย์ การสร้างพระไตรปิฎกเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา ทั้งหมดทั้งหมดนี้ เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่สมควรได้รับสมัญญานามว่า “ธรรมิกราชา” อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเรื่องราวของพระองค์จะปรากฏหลักฐานด้านลายลักษณ์อักษรพอสมควร แต่ทว่าเอกสารตำนานและศิลาจารึกเหล่านั้น ล้วนมีข้อขัดแย้งกันอยู่ในตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นความคับเหลี่ยมในเรื่องศักราช หรือการปรากฏ “นามเฉพาะ” ของตัวบุคคล เหตุการณ์ สถานที่ ที่จำเป็นต้องมีการตีความระหว่างบรรทัดอย่างละเอียด ทำให้ในแวดวงวิชาการด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะ จารึกวิทยา คติชนวิทยา ยังไม่มีข้อยุติที่แน่ชัดนักเมื่อเอ่ยถึงอัตชีวประวัติเชิงลึกของพระองค์ โดยเฉพาะในประเด็นที่ยังไม่ได้รับการคลี่คลายเหล่านี้คือ

พระองค์ทรงมีพระชนมายุอยู่ในช่วงพุทธศักราชใดกันแน่ ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ (ครองราชย์ประมาณ พ.ศ.๑๕๙๖-๑๖๔๑) หรือพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (พ.ศ.๑๗๔๓-๑๗๗๓) ในนักวิชาการจึงกำหนดศักราชได้แตกต่างกันอย่างมากมายถึงเพียงนี้ ตัวเลขต่าง ๆ นั้นใช้อะไรเป็นเกณฑ์อ้างอิง

พระองค์เป็นกษัตริย์ลำดับที่เท่าไรของราชวงศ์ใดในหริภุญไชยนคร รวมถึงสายสัมพันธ์ความเกี่ยวข้องระหว่างพระองค์กับกษัตริย์องค์สำคัญยิ่ง คือ พระญาอาทิตยราช เป็นหลานของปู่ หรือเป็นเหลนของทวด?

ศิลาจารึกอักษรมอญโบราณของพระองค์ที่ทรงมีพระบรมราชโองการให้จารึกนั้นมีทั้งหมดกี่หลัก ดังที่ทราบกันดีว่า มีการพบอักษรมอญโบราณสมัยหริภุญไชยในลำพูน ๗ หลัก กับเศษแตกหักอีก ๒ ชิ้นส่วน และพบในเชียงใหม่อีก ๒ หลัก รวมทั้งสิ้น ๑๐ หลัก นอกเหนือไปจากหลัก ลพ.๑ และ ลพ.๒ ที่ปรากฏพระนามของพระองค์แล้ว ยังมีจารึกหลักอื่นใดอีกหรือไม่ที่ถือว่าเป็นผลงานร่วมสมัยกัน

การที่ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์โครงการบูรณะพระมหาธาตุเจ้าหริภุญไชยครั้งสำคัญ ไยจึงไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องนี้ในศิลาจารึก เป็นเพราะจารึกนั้นอาจถูกทำลาย หรือถูกกลบฝังที่ไหนสักแห่ง ยังค้นหาไม่พบ ในทางกลับกัน การที่ศิลาจารึกวัดดอนแก้วได้ระบุถึงว่าพระองค์ได้สร้างพระเจดีย์สามองค์นั้น ปัจจุบันไยจึงไม่หลงเหลือหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมอีกเลย หรือว่าพระเจดีย์ทรงกลมฐานแปดเหลี่ยมที่วัดตันแก้วนั้น จะเป็นหนึ่งในเจดีย์สามองค์ที่ยังคงเหลืออยู่และได้รับบูรณะใหม่ในสมัยล้านนา

รวมไปถึงการพบหลักฐานการสร้างพระเจดีย์เรียงกันสามองค์ของวัดเซตวัน ที่จังหวัดเชียงใหม่ แถวถนนท่าแพ ทั้งชื่อที่เหมือนกันและคติจำนวนเจดีย์ที่เท่ากัน เป็นความบังเอิญหรือความตั้งใจของช่างในยุคหลังที่ต้องการเจริญรอยตาม?

ประเด็นที่น่าสนใจยิ่งคือการพบชื่อ “รัตนเจดีย์” ที่ระบุว่าพระองค์ทรงบูรณะพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่งที่พังทลายลงมาจากแผ่นดินไหว ตกลงพระองค์บูรณะพระเจดีย์องค์ไหนในวัดจามเทวี พระเจดีย์สี่เหลี่ยม หรือแปดเหลี่ยม และรัตนเจดีย์ที่ว่านั้น องค์เดิมในอดีตคือพระเจดีย์องค์ใด “สุวรรณังโกฏ” หรือ “มหาพล”?

ประเด็นเรื่องการใช้ตัวอักษรระมอญมาจารึก จะพอสรุปได้หรือไม่ว่า พระองค์ทรงมีเชื้อสายมอญ? หรือแค่เคารพสืบสานในวัฒนธรรมมอญอันยิ่งใหญ่ แต่ไม่มีความเกี่ยวข้องใด ๆ ทางเชื้อชาติ?

รวมถึงกรณีที่มีผู้เปรียบเทียบว่าตัวอักษรในจารึกหลัก ลพ.๑ และ ลพ.๒ นั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกันมากกับจารึกหลักสำคัญที่พบในอาณาจักรพุกาม ชื่อ “จารึกมรเจดีย์” (Myazedi) ของพระเจ้ากยัณสีตถา (จันสีตธา) หรือที่คนไทย นิยมเรียกว่า “พระเจ้าครุฑ” นั้น ประเด็นนี้ก็ยังมีข้อถกเถียงว่าอาณาจักรใด เป็นผู้ริเริ่มรูปแบบอักษรก่อน แล้วอีกอาณาจักรหนึ่งได้รับอิทธิพลตัวอักษร ไปใช้ทฤษฎีเดิม ๆ นั้นมักจะบอกว่าจารึกมรเจดีย์ส่งอิทธิพลให้แก่จารึกสวาวาสิตธิ แต่นักจารึกวิทยาอักษรระมอญรุ่นใหม่เช่น อ.พงษ์เกษม สนธิไทย กลับเสนอว่า จุดเริ่มต้นนั้นน่าจะเกิดจากหริภุญไชยก่อนแล้วส่งไปให้ทางพุกาม^๒ เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ควรมีการวิเคราะห์เชิงอักษรวิทยา

เช่นเดียวกับการที่พบภาษาบาลีในคำขึ้นต้นบรรทัดแรก ๆ ของจารึก ทั้งสองหลัก สามารถสรุปได้หรือไม่ว่าศาสนาพุทธในยุคของพระองค์เป็นแบบเถรวาท ตามที่ ดร.ฮันส์ เพนธ์ ระบุว่าในตำนานมูลศาสนา กล่าวถึงรัชสมัยของพระองค์ ว่ามีพระสงฆ์จากศรีลังกามาเยือนนครลำพูน^๓ และหากสมัยของพระองค์ทรง เลื่อมใสในศาสนาพุทธแบบเถรวาทจริง เหตุใดในรูปแบบศิลปะที่ปรากฏ ณ รัตนเจดีย์ ของพระองค์จึงดูละม้ายกับศิลปะขอมฝ่ายพุทธมหายาน?

ประเด็นการขยายขอบเขตพระราชฐานไปยังฟากตะวันออกของแม่น้ำกว ณ “เวียงเซตวนาลัย” ตามที่ระบุในจารึกวัดดอนแก้ว ไฉนจึงทรงสร้างพระราชวัง อีกแห่งหนึ่งในฝั่งตรงข้ามกับพระมหาธาตุหริภุญไชย ทั้ง ๆ ที่ยุคพระนางจามเทวี สืบมาจนถึงพระญาอาทิตย์ราชามีหลักฐานว่าพระราชวังแห่งเดิมนั้นอยู่ใกล้กับ วัดพระธาตุหริภุญไชยมาก่อนแล้ว การย้าย (หรือขยาย) พระราชวังมาสู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำนั้นกระทำได้ด้วยเหตุผลใด หรือว่าแท้จริงแล้ว แม่น้ำปิง (พิงคนที) สายเดิม ซึ่งคนส่วนใหญ่เข้าใจว่าเป็นแม่น้ำกวสายปัจจุบันหน้าวัดพระธาตุหริภุญชัยนั้น ในความเป็นจริงอาจเป็นลำเหมืองเล็ก ๆ ที่ไหลผ่านด้านหลังวัดพระยืนด้านทิศ ตะวันตกก็เป็นได้

ประเด็นการที่ทรงเป็น “ธรรมิกราชา” อาจกล่าวได้หรือไม่ว่าพระองค์เป็นต้นแบบการทรงผนวชของพระมหากษัตริย์ขณะครองราชย์ จนกลายเป็นธรรมเนียมสืบต่อกันมาจวบราชวงศ์จักรี รวมไปถึงการกัลปนาเขตพระราชฐานให้สร้างพระอารามหลวง หรือการยก “วัง” ให้สร้าง “วัด” ก็ได้กลายมาเป็นจารีตของราชสำนักสยามในยุคต่อ ๆ มา

การปรากฏพระนามของพระราชโอรสสองพระองค์คือ พระมหานาม และ กัจจายน์ ในจารีกัณฑ์ตอนแก้ว ไฉนนามพระโอรสองค์โต “พระมหานาม” จึงเป็นคนละชื่อกับ พระราชโอรสที่ปรากฏในตำนานมูลศาสนา และชินกาลมาลีปกรณ์ ผู้มีนามว่า “เชฏฐราช” (เชษฐราช) ซึ่งได้รับการมอบราชสมบัติให้ครองแคว้นสืบต่อจากพระองค์ คำว่า “เชฏฐราช” เป็นนามเฉพาะหรือว่าเป็นเพียงการระบุลำดับราชโอรส ว่าหมายถึงองค์โต หรือว่าในทางกลับกัน “พระมหานาม” นั้นอาจเป็นฉายานามขณะบวช แต่นามจริงคือ “เชฏฐราช”?

เรื่องพระชายา ปรากฏในจารีกัณฑ์ตอนแก้วทั้งสองด้าน ด้านที่ ๒ ตอนบนกล่าวถึงการที่พระชายามีส่วนร่วมสร้างพระเจดีย์หนึ่งในสามองค์นั้น จุดนี้ระบุจำนวนว่าทรงมีพระชายาสององค์ แต่ด้านเดียวกัน ตอนล่างมีการกล่าวถึงการที่พระชายาก็ทรงออกผนวชร่วมกับพระองค์ กลับไม่ได้มีการระบุจำนวนของพระชายาว่าออกบวชกี่องค์ ทำให้เกิดความสับสนว่าทรงมีพระชายากี่องค์ เนื่องจากการระบุจำนวนในครั้งแรกนั้น วางคำว่า “สององค์” ตั้งอยู่ด้านหลังคำว่า “พระชายา” หรือ “ด้านหน้า” ของพระราชโอรส ซึ่งเราทราบกันดีว่าพระองค์ทรงมีพระราชโอรสสององค์ เป็นไปได้หรือไม่ว่าอักษรวิธภาษามอญ อาจมีการสลับที่โดยเอาคำระบุจำนวนนับแบบสมุหนามไปวางไว้หน้าคำนามได้?

นอกจากนี้แล้วยังมีประเด็นปลีกย่อย เช่น การปรากฏนามพระอุปัชฌาย์ ผู้อุปสมบทให้พระองค์ ว่าเป็นพระมหาเถระตำแหน่งราชครู อายุถึง ๘๒ ปี หรือการสร้าง “กู”-“คูหา” เพื่อบรรจุ “พระปริตต์” ซึ่งเป็นคัมภีร์ของมอญ คำว่า “กู” ในที่นี้จะหมายถึงอะไร “หอพระไตรปิฎก” “มณฑปโขง” หรือ “ซุ้มจระนำประดับสถูป” อย่างไร ควรมีรูปแบบใด?

จะเห็นได้ว่าเรื่องราวทั้งหมดทั้งมวลของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ แม้จะถือว่าโชคดีที่มีการบันทึกไว้พอสมควร แต่ก็ยังมีหลายประเด็นที่เดียวที่ค่อนข้างคลุมเครือ ยากแก่การชี้ชัด สมควรได้รับการศึกษาค้นคว้า ตีความ วิเคราะห์ วิจัยอย่างละเอียด อันเป็นที่มาของงานวิจัยฉบับย่อในรูปแบบบทความชิ้นนี้

ในการนี้ จึงขอเริ่มต้นด้วยการนำเสนอข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกสวาวาสิตธิทั้งสองหลักอย่างละเอียด ทีละหลัก สลับกับการวิเคราะห์ตีความด้วยการใช้หลักฐานอ้างอิงจากตำนานพงศาวดารที่เกี่ยวข้องประกอบกัน อาทิ ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ พงศาวดารโยนก และพงศาวดารพระธาตุเจ้าหริภุญไชย เพื่อสามารถสืบค้นคลี่คลายปมปริศนาตามที่ถูกวิจัยได้ตั้งประเด็นเกริ่นนำมาข้างต้นได้บ้างแม้บางประเด็น

ศิลาจารึกสวาวาสิตธิ หลักที่ ๑

เลขทะเบียนวัตถุ ๓๕๓/๑๘ หรือรู้จักกันในป้ายทะเบียน ลพ.๑ จัดแสดงที่ห้องศิลาจารึกชั้นล่าง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย จังหวัดลำพูน ทำด้วยศิลาทวยสีแดงอมเหลืองเนื้อหยาบ รูปใบเสมา มีขนาดกว้าง ๘๘ เซนติเมตร สูง ๒๑๐ เซนติเมตร หนา ๔๗.๗ เซนติเมตร^๕

เป็นศิลาจารึกสองด้าน ด้านที่ ๑ มีอักษรจารึก ๑๘ บรรทัด โดยขึ้นต้นด้วย ๖ บรรทัดครั้งแรก เป็นภาษาบาลี ต่อจากนั้น อีก ๑๑ บรรทัดครั้งที่เหลือเป็นภาษามอญ ส่วนด้านที่ ๒ จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ๑๗ บรรทัด ใช้ภาษามอญทั้งหมด

ศาสตราจารย์ ชาร์ลส์ อ็อตโต บลักเด็น และศาสตราจารย์ โรเบิร์ต ฮัลลิดีเย เป็นนักวิชาการกลุ่มแรกที่ได้อ่านและแปลไว้ ตีพิมพ์ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (B.E.F.E.O.) เล่มที่ ๓๐ ค.ศ.๑๙๓๐ (พ.ศ.๒๔๗๓) ทั้งสองท่านได้ยืนยันถึงสถานที่ว่า ชุดค้นพบเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๐ ที่ "วัดดอน" อยู่ห่างจากเมืองลำพูนทางฟากตะวันออกของแม่น้ำกว ตรงข้ามพระบรมธาตุหริภุญไชย ไปราว ๒๕๐ เมตร สถานที่ค้นพบอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดต้นแก้ว^๕

คำว่า “วัดดอน” นั้น มีชื่อเต็มว่า “วัดดอนแก้ว” หรือ “ดอนพระแก้ว” เป็นวัดที่มีน้ำล้อมรอบ ปราชญ์ชาวบ้านบางท่านสันนิษฐานว่าเหตุที่ชื่อเช่นนี้ก็เพราะเคยเป็นที่ประดิษฐานของพระแก้วมรกตหรือพระแก้วขาวมาก่อน^๖ ซึ่งประเด็นนี้ก็ยังมีข้อถกเถียง เนื่องจากตำนานพระแก้วมรกต แม้จะไม่ระบุโดยตรงว่าเคยได้ประดิษฐานในลำพูนหรือหริภุญไชยนคร แต่กลับมีการกล่าวถึงนามของ “พระญาอาทิตย์ราชา” แห่งอโยธยา ซึ่งตำนานระบุว่าป็นรัฐใหญ่มากที่ตั้งอยู่ตอนเหนือของละโว้ ได้รับมอบพระแก้วมรกตมาจากขอมกรุงอินทปัตต์ ถือเป็นข้อความที่คลุมเครือมาก เพราะในอาณาจักรละโว้-อโยธยาไม่ปรากฏนามของพระเจ้าอาทิตย์ราชาแต่อย่างใด อีกทั้งรัฐที่ตั้งอยู่ตอนเหนือของละโว้ซึ่งรวมรุ่มในพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ก็มีรัฐที่สำคัญเพียงรัฐเดียวคือหริภุญไชย^๗

วัดแห่งนี้สมัยโบราณอย่างน้อยยุคล้านนาเคยมีชื่อว่า “วัดเชตวนาราม” หรือ “วัดเชตวัน” มาก่อน แต่ปัจจุบันวัดดอนแก้วหมดสภาพความเป็นวัดไปนานแล้ว ถูกแบ่งพื้นที่เป็นสามส่วน ส่วนหนึ่งกลายเป็นสำนักปฏิบัติธรรมของแม่ชีวรภาภรณ์ ส่วนหนึ่งกลายเป็นโรงเรียนบ้านเวียงยอง และอีกส่วนหนึ่งกลายเป็น “วัดตันแก้ว” ซึ่งวัดตันแก้วนี้เกิดขึ้นจากการฟื้นฟูวัดขึ้นมาใหม่เมื่อราว ๒๐๐ ปีก่อน สมัยที่พระญาณาวโรได้มีการอพยพชาวยองให้มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านเวียงยอง

การแปลความจารึกสวาทิสติหลักที่ ๑ เนื่องจากมีหลายสำนวน จึงขอนำลงมาเปรียบเทียบกันให้เห็นอย่างละเอียด ดังนี้

๑. สำนวนแรก อ่านและแปลโดย โรเบิร์ต ฮัลลiday และ ชาร์ลส์ อ็อตโต บลักเด็น ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียงเป็นภาษาไทยได้ว่า^๘

ด้านที่ ๑

(ภาษาบาลี) ข้าพเจ้าผู้เป็นเจ้าแห่งแผ่นดิน นามว่าสัพพาธิสทธิ อายุ ๒๖ พรรษา ข้าพเจ้าได้สร้างวัดนี้ ...คือวัดเชตวัน เมื่อข้าพเจ้าอายุได้ ๓๑ พรรษา ข้าพเจ้าได้สร้างที่อยู่...(และได้ประดิษฐานขึ้นที่นั่น) เป็นที่พำนักซึ่งพระภิกษุที่น่านับถือที่สุด ผู้ทรงศีล... ได้ให้จารพระไตรปิฎกขึ้นหลายผูกประดับทอง

(คำแปลนี้ไม่แน่นอน)...ขอให้สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายจงหลุดพ้นจากทุกข์และประสบสุขด้วยอำนาจ...ยังพระรัตนตรัยนั้นเกิด

(จากนั้นเป็นภาษามอญ) ข้าพเจ้าผู้มีนามว่าสัพพาริสิตธิ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เมื่อข้าพเจ้ามาถึงซึ่งอายุ ๒๖ ปี บริบูรณ์ ในปีมคฺคสิโร แรม ๕ ค่ำ เดือนเชษฐ วันอาทิตย์ พระจันทร์เสวยฤกษ์อุตตรา...(อุตตรผลคฺฤ) ดังนั้นข้าพเจ้าจึงได้สร้างวัดเขตวันขึ้น รวมทั้งพระอุโบสถหลังนี้ เมื่อข้าพเจ้ามีอายุครบ ๓๑ ปี บริบูรณ์ ข้าพเจ้าจึงได้สร้างที่อยู่ขึ้น ด้วยผลแห่งการกระทำของข้าพเจ้ารวมทั้งการถวายทานแด่พระรัตนตรัยอันประเสริฐ ขอให้สัตว์ทั้งหลายจงข้ามพ้นห่วงแห่งทุกข์และถึงซึ่งความสุขเกิด ที่ดินซึ่งข้าพเจ้าได้ถวายแด่วัดนี้ รวมทั้งที่อยู่แห่งนี้ ประกอบด้วยเนื้อที่ ๕๐ พนังในเขยพล ในการกระสัง ๑๗๔ พนัง และในการทวากสคิส ๒๐๔ พนัง ในที่ดินทั้งสามผืนนี้ มีทาสชาย ๑๖ คน ทาสหญิง ๒๒ คน และสัตว์ ๑๐ ตัว ทาสซึ่งข้าพเจ้าได้ถวายในโอกาสต่อมาในครั้งเดียว ประกอบด้วย ทาสชาย ๑๔ และทาสหญิง ๓๐

ด้านที่ ๒

ต่อไปนี้เป็นคำกล่าวที่เป็นความจริง จารึกขึ้นบนแผ่นศิลาถึงผลงานของสกุลของข้าพเจ้า ชายาของข้าพเจ้า ๒ องค์ และพระโอรสของข้าพเจ้า ได้สร้างเจดีย์ ๓ องค์ไว้เบื้องหน้าวัดนี้ พื้นดินของเจดีย์ทางทิศตะวันออกคือ ๓ พนังในปดรรยโพง พร้อมด้วยทาสชาย ๑ คน ทาสหญิง ๑ คนและสัตว์ ๒ ตัว ทั้งหมดนั้นเป็นผลงานของ “ณุมสุก” พื้นดินของเจดีย์องค์กลางคือ ๘ พนังในบงยิต พร้อมด้วยทาสชาย ๒ คน ทาสหญิง ๓ คนและสัตว์ ๒ ตัว ทั้งหมดนั้นเป็นผลงานของ “ณุมเฟง” พื้นดินของเจดีย์องค์ทิศตะวันตกคือ ๓ พนังในปดรรยโพง เช่นเดียวกับทาสชาย ๑ คน และสัตว์ ๒ ตัวเป็นผลงานของ “ณุมอรุ” นี่คือการกล่าวที่เป็นความจริงของผลงานของข้าพเจ้าเอง สัพพาริสิตธิผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน เมื่อข้าพเจ้าได้ผนวชเป็นพระภิกษุในวัดเขตวันกับโอรส ๒ องค์ของข้าพเจ้า องค์หนึ่งทรงนามว่า “มหานาม” และอีกองค์หนึ่งทรงนามว่า “กัจจาย” ในขณะนั้นข้าพเจ้ามีอายุได้ ๓๒ พรรษา คือ ปีเชษฐ วันขึ้น ๑๓ ค่ำแห่งเดือนเชษฐ วันอังคารพระจันทร์เสวย

ฤกษ์จิตร ในระยะนั้นพระมหาเถรผู้นำนับถือนามว่า “ราชครู” ได้เป็นประธาน ท่านมีอายุ ๘๒ พรรษา ท่านพร้อมด้วยพระสงฆ์เป็นจำนวน ๘๐ และสามเณร เป็นจำนวน ๑๐๒ รูป ต่างก็พำนักอยู่ในวัดเซตวัน

๒. ส่วนนที่สง ต่อมา “นายเทม มีเต็ม” ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรมอญโบราณ ปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญของกรมศิลปากร ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือ “จารึกในประเทศไทยเล่ม ๒” โดยได้กล่าวว่าแม้จะเคยมีผู้อ่านแปลแล้ว แต่ยังมี ความคลาดเคลื่อนอยู่มาก จึงขอสรุปเฉพาะใจความย่อๆ ให้กระชับเข้าใจง่าย ดังนี้^๙

ด้านที่ ๑

เริ่มต้นได้กล่าวถึงกษัตริย์ ผู้ทรงพระนามว่าพระญาสวาวลิตธิ (สรพลิตธิ) ซึ่งมีพระชนมพรรษาได้ ๒๖ พรรษา ทรงสร้างวัดเซตวัน เมื่อพระญาสวาวลิตธิ มีพระชนมายุได้ ๓๑ พรรษา ได้ทรงสร้างที่พำนัก (กุฎ) ถวายแด่สงฆ์ และได้สร้าง พระไตรปิฎก

ด้านที่ ๒

ได้กล่าวถึงวัน เดือน ปี (ปีมคคสิโร) แรม ๕ ค่ำ เดือนเชษฐ กล่าวถึง ราชสกุลวงศ์ ซึ่งมีพระชยา ๒ พระองค์ และพระราชโอรส ทรงสร้างพระเจดีย์ ๓ องค์ไว้ ณ หน้าวัดเซตวัน ได้กล่าวถึงการออกผนวชของพระญาสวาวลิตธิ ที่วัดเซตวัน พร้อมกับพระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์ คือ มหานาม และกัจจาย ต่อจากนั้นได้กล่าวถึงพระมหาเถรราชครู ซึ่งมีพระชนมายุได้ ๘๒ พรรษา ได้เป็น ประธานในการอุปชฌาย์ พร้อมด้วยพระสงฆ์อีก ๘๐ องค์ สามเณร ๑๐๒ รูป และ พำนัก ณ ที่วัดเซตวัน

๓. ส่วนนที่สาม “นายจำปา เยื้องเจริญ” อ่านและแปล นายเทม มีเต็ม อ่านและคัดสรุป นายคงเดช ประพัฒน์ทอง เรียบเรียง ปรากฏในหนังสือชื่อ “วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย”^{๑๐}

เป็นส่วนนที่เน้นการวิเคราะห์เนื้อหาในจารึกมากกว่าการอ่านถอดคำแปล ทีละตัว กล่าวโดยสรุปว่า จารึกหลักนี้ขึ้นต้นด้วยภาษาบาลี ๖ บรรทัด กล่าวถึง

พระมหากษัตริย์ผู้ครองหริภุญไชย ทรงพระนามว่า พระญาสวาวาสิตธิ ทรงสถาปนา วัดเชตวัน เมื่อพระชนมายุได้ ๒๖ พรรษา ครั้น ๓๑ พรรษาก็ทรงสร้างกุฏิ เสนาสนะ ถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลพำนัก ทรงให้จารคัมภีร์พระไตรปิฎกขึ้นหลายผูก จากนั้นเป็นข้อความทรงอุทิศส่วนราชกุศลที่ได้ทรงบำเพ็ญนี้ แก่สรรพสัตว์จงด้นจากทุกข์และให้ประสบสุข ด้วยอำนาจพระศรีรัตนตรัยนั้น

ความที่จารึกต่อมากล้ายกับภาษาบาลี แต่เป็นภาษามอญทั้งหมด กล่าวถึง รายละเอียดต่าง ๆ มีวัน เดือน ปี และพระชนมายุของพระองค์ ตลอดจนพระชายา และพระโอรส นอกจากนั้นได้บันทึกเรื่องการสร้างปูชนียสถานและถวายข้าพระ บอกราชอาณาเขตที่กลับไป อุทิศถวายไว้ในพระพุทธศาสนา

ข้อความจารึกด้านที่ ๒ จารึกด้วยอักษรมอญโบราณ ภาษามอญทั้งหมด กล่าวถึงการสร้างเจดีย์ ๓ องค์ทางด้านหน้าของวัดเชตวัน อาจหมายความว่า พระญาสวาวาสิตธิทรงสร้างองค์หนึ่ง พระชายาทั้งสองพระองค์สร้างองค์หนึ่ง และพระโอรสสร้างอีกองค์หนึ่ง โดยสร้างเรียงกัน ๓ องค์ จากทิศตะวันตกออกไปทาง ทิศตะวันตก เป็นคติดั้งเดิมที่มีมานาน อย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สมัย หริภุญไชย คงสืบคติการสร้างทางพระพุทธศาสนาหินยานอย่างเถรวาท มาจนถึง หินยานอย่างลังกาวงศ์ เพราะทั้งสองคตินี้ล้วนแต่ใช้ภาษาบาลีเป็นหลัก

ข้อความถัดมากล่าวถึงเรื่องการผนวชของพระญาสวาวาสิตธิและ พระโอรสทั้งสอง แสดงให้เห็นถึงขัตติยราชประเพณี การผนวชของกษัตริย์ในคติ พระพุทธศาสนาเถรวาท ดูจะเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช จึงอาจกล่าวได้ว่า พระญาสวาวาสิตธิ เป็นกษัตริย์พระองค์แรก ผู้ทรงผนวชมาแล้วราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๗ นอกจากนั้นวิเคราะห์ว่าการผนวชของพระองค์เมื่อมีพระชนมายุได้ ๓๒ พรรษาและทรงผนวชพร้อมๆกับพระโอรสอีก ๒ พระองค์นั้น พระโอรสทั้งสอง น่าจะทรงบรรพชาเป็นสามเณรมากกว่า เพราะมีเช่นนั้นพระญาสวาวาสิตธิจะต้อง มีพระโอรสเมื่อพระชนมายุ ๑๒ พรรษา

สำนวนที่สามนี้ มีการสันนิษฐานว่า วัดดอนหรือวัดดอนแก้ว อันเป็นที่ที่พบ จารึก ควรเป็นสถานที่เดิมของจารึกที่ประดิษฐานอยู่มาตั้งแต่สมัยพระญาสวาวาสิตธิ

ดังนั้นวัดดอนแก้วแต่เดิม น่าจะมีชื่อว่า วัดเซตวัน ที่พระญาสวาวาสิตธิทรงสร้าง และทรงประทับอยู่ขณะที่ทรงผนวช

แต่น่าแปลกทีเดียวที่สำนวนที่สามนี้ ไม่มีการเก็บข้อความถึงกรณีที่ พระชายาของพระญาสวาวาสิตธิทรงร่วมผนวชด้วย ผิดกับสำนวนแรกที่ชาวต่างชาติ ถอดความ

๔. สำนวนที่ ๔ นักภาษาโบราณกลุ่มเดิมกับสำนวนที่สาม แต่มีการ เพิ่มข้อสังเกตมากขึ้น กอปรด้วย นายเทิม มีเต็ม อ่านและเรียบเรียง นายจำปา เยื้องเจริญ แปลและอธิบายศัพท์ เพิ่มนายบุญเลิศ เสนานนท์ เข้ามา เพื่อช่วย เรียบเรียงภาษาตามฉันทลักษณ์ และแปลภาษาบาลี ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มเดิม คือ “วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย” แต่แยกเขียนไว้ในภาคผนวก ๒ “คำอ่านแปลจารึก ลพ.๑ ลพ.๒ ลพ.๕ และ ลพ.๗”^{๑๑}

เป็นการแปลแบบจับใจความ (ไม่ได้แปลเรียงพยางค์) ดังนี้

ภาษาบาลี ๖ บรรทัดแรก ความว่า ข้าพเจ้าผู้เป็นเจ้าแห่งแผ่นดิน มีนาม ว่า ศัพพาลิทธิ เมื่อมีอายุได้ ๒๖ ปี ได้สร้างเวียงชื่อ เซตวันาลัย เป็นสถานที่ที่มี โรงอุโบสถงดงามน่ารื่นเริง อนึ่งข้าพเจ้ามีอายุได้ ๓๑ ปี ได้สร้างเสนาสนะ ไว้ในเวียงชื่อ เซตวันาลัยนั้น ด้วยทวารทั้ง ๓ มาแต่ต้น ได้แต่งตั้งภิกษุผู้ประเสริฐ มีศีลเรียบร้อยให้เป็นเจ้าอาวาส ได้ถวายปัจจัย ๔ อันเป็นสัปปายะตลอดกาล ทุกเมื่อ ได้สร้างพระสถูปห่อหุ้มทองคำ และได้ให้จารพระไตรปิฎกไว้เป็นอันมาก ขอ สัตว์โลกทั้งหลาย ผู้มีกำลังความรักในพระรัตนตรัย จงพันทุกข์และมีความสุขเทอญ

ถัดมาเป็นภาษามอญ แปลโดยจับใจความได้ว่า ข้าพเจ้าผู้ปรากฏนามว่า “ศัพพาลิทธิ” ได้เป็นใหญ่ในอาณาจักรนี้ เมื่อมีอายุครบ ๒๖ ปี ได้บังเกิดความ เลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย จึงได้สร้างเซตวันพร้อมทั้งอุโบสถ ณ วันอาทิตย์ แรม ๕ ค่ำ เดือนเชษฐาสะ ปีมคคะสิระ อุตตระฤกษ์

เมื่อข้าพเจ้ามีอายุครบ ๓๐ ปี ได้สร้างเสนาสนะและได้สถาปนาเจ้า อาวาสพร้อมกับถวายที่ดิน ๕๐ ไร่ เพื่อผลประโยชน์ต่อท่านเจ้าอาวาส ได้สร้างผนัง ๑๔๗ ผนัง ในส่วน “สิวลี” ๒๐๔ ใน “ชินลาย” ๓ ถวายข้าพระ ผู้ชาย ๑๖ คน ผู้หญิง

๒๒ คน เพื่อสำหรับรักษาดูแลที่ดินและถวายนครครัว ผู้ชาย ๑๔ คน ผู้หญิง ๓๐ คน ด้วยผลบุญอันได้กระทำทั้งหมดนี้ ขอจงสำเร็จแก่สรรพสัตว์ทั่วพื้นพิภพ ขอให้ปราศจากซึ่งความทุกข์ทั้งปวง จงประสบแต่ความสุขทุกประการ

ศิลาจารึกนี้ ได้บันทึกเรื่องการบำเพ็ญกุศล การสร้างถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระชายาและพระราชวงศานุวงศ์แห่งข้าพเจ้าได้กระทำขึ้น คือ การสร้างพระเจดีย์ ๓ องค์ บนท่ามกลางผืนแผ่นดินเบื้องหน้าพระอุโบสถด้านบูรพาทิศ ส่วนของพระชายาและพระราชวงศ์ ๒ องค์ ส่วนของข้าพเจ้าและพระโอรส ๑ องค์ นายช่างสุกสร้างผนัง ๓ ผนัง ถวายโค ๑ คู่ คนสำหรับรักษาอารามนี้ ผู้ชาย ๑ ผู้หญิง ๑ นายช่างเผงสร้างเครื่องประดับชอกผนังทั้ง ๔ ถวายโค ๑ คู่ คนสำหรับรักษาอารามนี้ ผู้ชาย ๑ ผู้หญิง ๑ นายช่างอรุสร้างเจดีย์เรือนแก้วบนผืนแผ่นดิน ผนัง ๓๐ ถวายโค ๑ คู่ คนสำหรับรักษาอารามนี้ ผู้ชาย ๑ ผู้หญิง ๑

การตีความของผู้วิจัย

การปริวรรตศิลาจารึกสวาวุธิทธิหลักที่ ๑ ในที่นี้ ผู้วิจัยขอหยิบยกมา ๔ ส่วนวน อันที่จริงยังมีผู้ปริวรรตกันอีกมากกว่านั้น แต่ไม่ได้รับการเผยแพร่ให้เกิดการนำมาใช้อ้างอิงมากนัก ถือเป็นพัฒนาการที่สืบทอดและส่งต่อกันมาทีละชั้น จากสำนวนแรกเป็นความพยายามของกลุ่มนักวิชาการตะวันตก ที่ต้องการถอดเนื้อความที่ละคำทีละพยางค์อย่างยากเข็ญ และสามสำนวนหลังแปลโดยนักภาษาโบราณผู้รู้ภาษามอญ และภาษาบาลี สังกัดกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร มีทั้งสรุปความโดยย่อ และมีทั้งแปลแบบแยกย่อยอย่างละเอียด

เนื้อความในศิลาจารึกสวาวุธิทธิวัดดอนแก้ว บอกอะไรแก่ผู้อ่านบ้าง โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเป็น “ธรรมิกราชา” ของพระญาสวาวุธิทธิ ดังหัวข้อบทความที่ตั้งไว้ ขอหยิบยกมาวิเคราะห์ ๔ ประเด็นดังนี้

ประเด็นแรก การใช้ไศลกคำฉันท์รจนาในบทประณามพจน์

ประเด็นที่สอง นัยของพระนามและนามบุคคลสำคัญที่ปรากฏในจารึก

ประเด็นที่สาม ประเพณีการกลัปนา การทำบุญ และการสร้างเสนาสนะ
ประเด็นที่สี่ การเสด็จออกผนวชของพระมหากษัตริย์และพระประยูรญาติ

ประเด็นแรก การใช้โคลงคำฉันท์รจนาในบทประณามพจน์

นายคงเดช ประพัฒน์ทอง อดีตผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีและอักษร
มอญโบราณของกรมศิลปากร ผู้ลงลับ ระบุในหนังสือโบราณคดีประวัติศาสตร์ว่า
ความพิเศษของจารึกสวรวาสิทธิหลักที่ ๑ วัดดอนแก้ว คือการใช้ภาษาบาลีผูกร้อย
เป็นคำประพันธ์ประเภทฉันท์ โดยใช้ฉันท์โบราณของอินเดียประเภท “มิสสกฉันท์”
หรือฉันท์รูปแบบผสมของฉันท์หลายอย่างในบทเดียวกัน^{๑๒} ซึ่งไม่ได้รับเข้ามาใช้ต่อ
ในสมัยสุโขทัย ยุคธยา

ในขณะที่ที่กลัปนา ผู้เป็นนักวิชาการด้านอักษรเวทียา ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร
กลับบอกว่าฉันท์ที่ปรากฏนี้เป็นประเภท “อุปราติฉันท์”^{๑๓} ซึ่งมีทั้งสิ้น จำนวน ๖ บท
ในที่นี้ขอยกตัวอย่างมาให้ดูสองบทดังนี้

สพฺพาวชิสิทฺธยา ขยร ถิสฺสเรน

ฉพฺโทสวสุสิ นปโย ชิตนํ

อุโปสธาคา รวร มโนรม

มยา กตญฺเช ตวนาลยฺลยํ

ถอดความได้ว่า เวียงชื่อ “เชตวนาลัย” มีโรงอุโบสถงามประเสริฐ เป็นที่
ยังใจให้รรมย์ อันดูข้าผู้มีอายุ ๒๖ ปี ได้รับอภิเษกเป็นผู้ครองประเทศ เป็นจอมพล
รถ ปรากฏนามว่า สัพพาวชิทธิ สร้างไว้แล้ว

พบว่า “คำฉันท์” ที่ปรากฏในจารึกสวรวาสิทธิหลักที่ ๑ ไม่เคร่งครัดครุ หลุ
มากนัก นอกจากเน้นการบังคับเรื่องจำนวนคำในแต่ละบาท อย่างไรก็ดี ต้องถือว่า
จารึกหลักนี้มีคุณค่าในแง่วรรณกรรมอย่างยิ่ง เพราะจารึกที่พบในประเทศไทยนั้น
ไม่ได้พบการเขียนด้วยคำฉันท์เท่าใดนัก

ตามความคิดของ นายคงเดช ประพัฒน์ทอง เห็นว่าพระญาสวาวาสิตธิ น่าจะทรงประพันธ์วรรณคดีบาลีในศิลาจารึกเป็นคำฉันท์ด้วยพระองค์เอง เพราะทรงมีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกอย่างมาก กอปรกับมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ย่อมไม่เกินความสามารถที่จะทรงศึกษาภาษาบาลีถึงขั้นแตกฉานจนทรงสามารถรจนาบทโคลกประณามพจน์ หรือบทขึ้นต้นศิลาจารึกขึ้นสำคัญได้ด้วยพระองค์เอง มีการใช้ภาษาคำศัพท์ที่งดงามและลึกซึ้งในระดับอภิลักขิตศาตร์^{๑๔}

ดินแดนอุษาคเนย์ยุคโบราณนั้น ชนชั้นกษัตริย์ยกย่องคำฉันท์ว่าเป็นภาษาที่คู่ควรแก่การใช้ในจารึก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อเขียนคำประกาศความเป็นมหาธรรมิกราชเจ้าของผู้จาร

ประเด็นที่สอง นัยของพระนามและนามบุคคลสำคัญที่ปรากฏในจารึก

การปรากฏพระนาม “สวาวาสิตธิ” ในศิลาจารึกวัดดอนแก้วนั้น ถือว่ามีความสอดคล้องกับพระนามของกษัตริย์แห่งหริภุญไชยนครพระองค์หนึ่งที่ปรากฏอยู่ในตำนานเอกสารที่สำคัญ ๒ ฉบับ ได้แก่ตำนานมูลศาสนา และชินกาลมาลีปกรณ์ ทั้งสองเล่มเป็นตำนานที่พระเถรจารย์ผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีอย่างยอดเยี่ยม ได้นิพนธ์ไว้เป็นภาษาบาลีในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แห่งรัชกาลพระเมืองแก้วของอาณาจักรล้านนา ดังนี้

ตำนานมูลศาสนา ได้กล่าวถึงตอนที่สิ้นรัชกาลของพระญาอาทิตย์ราชว่ามีพระญาธรรมิกราชครองราชย์ได้ ๕ ปี และพระญาธรรราชครองราชย์ได้อีก ๕ ปี ตามลำดับไปแล้วนั้น ว่า

“ถัดนั้น ยังมีพระญาตนหนึ่ง ชื่อว่าสรรพสิทธิ์ เกิดได้ ๕ ขวบเข้า ได้เป็นพระญาแทนพ่อ จึงให้ช่างมาเขียนรูปพระพุทธเจ้าไว้ในผ้าสำหรับเอาไว้ไหว้...

เมื่อเป็นพระญาใหญ่มาได้ ๗ ปี ก็ปลงราชสมบัติให้แก่แม่ แล้วออกบวชเป็นสามเณร... เมื่อมีอายุได้ ๑๗ ปี จึงสึกออกมาเป็นคน ก็ได้ราชาภิเษกชื่อว่าพระญาสรรพสิทธิ์นั้นแล”^{๑๕}

เช่นเดียวกับ ชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวว่า

“เมื่อพระเจ้าอาทิจจล่องลับไปแล้ว ยังมีกษัตริย์องค์หนึ่ง พระนามว่า รัมมิกราช ครองราชสมบัติต่อมา... ดำรงอยู่ในราชสมบัติ ๕ ปี สวรรคต ต่อจากนั้น พระเจ้าธรรมาธิราชครองราชสมบัติอยู่ ๕ ปี ต่อจากนั้น พระเจ้าสัพพาสิทธิ ทรงราชาภิเษก เมื่อพระชนมายุ ๑๗ ปี”^{๑๖}

เห็นได้ว่ารัชสมัยของพระญาสวาวุธิทธิ หรือพระเจ้าสัพพาสิทธิ (สรพ-สิทธิ) นั้น อยู่ในยุคที่ใกล้เคียงกับมหาราชแห่งหริภุญไชยนครองค์สำคัญยิ่งคือ พระญาอาทิตย์ราช (พระญาทิตตะ/พระเจ้าอาทิจจ) ผู้สถาปนาพระมหาธาตุกลาง นครลำพูน ระยะเวลาครองราชย์ของพระญาสวาวุธิทธิ สืบต่อจากรัชกาลของ พระญาอาทิตย์ราชเพียงแค่ ๑๐ ปี มีกษัตริย์สองพระองค์ที่ล่วงแล้วแต่ครองราชย์ ในช่วงสั้นมากมาคั่นกลาง นั่นคือพระญาธรรมิกราช ผู้ซึ่งน่าจะเป็นพระราชโอรส ของพระญาอาทิตย์ราชที่ประสูติจากพระนางปทุมวดี ผู้เป็นพระราชมารดา แต่สำหรับพระญาธรรมาธิราช ผู้ครองราชย์ต่อจากพระญาธรรมิกราชเพียงแค่ ๕ ปี เช่นเดียวกันนั้น ไม่มีการระบุว่าทรงมีความเกี่ยวข้องกับพระญาธรรมิกราช

ปริศนาจึงอยู่ที่ว่า พระญาสวาวุธิทธิ มีศักดิ์เป็นพระประยูรญาติในลำดับ ชั้นใดของพระญาอาทิตย์ราช ในเมื่อหลังจากที่พระญาอาทิตย์ราชทรงสวรรคต ไปได้ ๕ ปี พระญาสวาวุธิทธิยอมเพ็ญทรวงประสูติ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือประสูติในปีเดียวกันกับที่พระญาธรรมิกราชสิ้นพระชนม์หลังจากที่ครองราชย์ได้เพียง ๕ ปี

หากมองว่าการสืบสันตติวงศ์จะต้องยกให้แก่พระราชโอรสเท่านั้น จะลองพิจารณาความสมเหตุสมผลของตัวเลขที่ปรากฏดังนี้ พระญาอาทิตย์ราช สวรรคตเมื่อมีพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา ก็อาจเป็นไปได้ที่พระญาธรรมิกราช ผู้เป็นราชโอรสอาจครองราชย์เมื่อมีพระชนมายุราว ๖๐ พรรษา หรือมากกว่านั้น เล็กน้อย ถือว่าเข้าสู่วัยชราภาพแล้ว ทำให้ครองราชสมบัติได้เพียง ๕ ปี

และหากพระญาธรรมาธิราชเป็นพระราชบุตรของพระญาธรรมิกราช ก็อาจ ขึ้นครองราชย์ตอนพระราชบิดาสิ้นพระชนมายุตอน ๖๕-๗๐ พรรษา ดังนั้น พระญาธรรมาธิราช ก็น่าจะมีอายุประมาณ ๔๐-๔๕ และทรงสวรรคตเมื่อมีพระชนมายุ ไม่เกิน ๕๐ พรรษา

ข้อสันนิษฐานที่ว่าพระญารัตนาทวารวดีเป็นพระราชบิดาของพระญาสวาวาสิตธิ จึงมีน้ำหนักมากกว่าที่จะทรงเป็นพระเชษฐา หรือจะคิดว่าพระญารัตนาทวารวดีมีศักดิ์เป็นพระราชอนุชาของพระญาธรรมมิกราชา แล้วพระญาสวาวาสิตธิทรงเป็นพระราชโอรสของพระญาธรรมมิกราชา

จะอย่างไรก็แล้วแต่ ในเมื่อหลักฐานตำนานเอกสารไม่มีการระบุความสัมพันธ์ลำดับชั้นญาติไว้ชัดเจน อย่างน้อยที่สุด ก็พอจะทราบได้ว่า พระญาสวาวาสิตธิมีศักดิ์เป็นพระราชนัดดาของพระญาอาทิตยราชอย่างค่อนข้างแน่นอน และอาจกล่าวได้ว่า ระหว่างรัชกาลของพระญาอาทิตยราช มาจนถึงสมัยของพระญาสวาวาสิตธิ ย่อมถือว่าเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาในหริภุญไชยนครอย่างแท้จริง เนื่องจากในสมัยของพระญาธรรมมิกราชาเองก็ทรงมีการสร้างพระอัฐมสุวรรณ์องค์หนึ่งสูง ๑๘ ศอก^{๑๗} ด้วยเช่นกัน

เกี่ยวกับลำดับรัชกาลนั้น ในตำนานมูลศาสนากำหนดว่า พระญาอาทิตยราชเป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๒๗^{๑๘} แห่งนครหริภุญไชย ถ้าเช่นนั้น พระญาสวาวาสิตธิก็ย่อมเป็นกษัตริย์ในลำดับที่ ๓๐ เมื่อนับจากพระนางจามเทวี

ทว่าในชินกาลมาลีปกรณ์^{๑๙} ระบุว่า พระญาสวาวาสิตธิเป็นพระราชนัดดาของพระญาอาทิตยราช ผู้ซึ่งเป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๓๒ แห่งราชวงศ์จามเทวี ดังนั้น พระญาสวาวาสิตธิ ย่อมเป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๓๕

ส่วนปีศักราชแห่งการประสูติ การขึ้นครองราชย์ ระยะเวลาครองราชสมบัติ และปีแห่งการสวรรคตของพระญาสวาวาสิตธินั้นยังไม่เคยมีนักวิชาการท่านใดสามารถชี้ชัดได้ แม้ว่าในศิลาจารึกจะระบุถึงปีที่ ๒๖ ของพระชนกชาวมุขมีการสร้างเขตวนาลัยใน “วันอาทิตย์ แรม ๕ ค่ำ เดือนเพ็ญ ปีมะคศิระ อุตตระฤกษ์” ก็ยังเป็นเรื่องที่ยากต่อการถอดรหัสว่าตรงกับศักราชใด ซึ่งจะขอแยกบางศักราชที่สามารถวิเคราะห์ได้ต่อไปในช่วงการกล่าวถึงศิลาจารึกสวาวาสิตธิหลักที่ ๒

จากข้อความของตำนานมูลศาสนา ทำให้ทราบว่า พระญาสวาวาสิตธิ ทรงได้รับการมอบราชสมบัติสืบต่อจากกษัตริย์พระองค์ก่อน ตั้งแต่ยังทรงมีพระชนมายุเพียง ๕ ชันษา ด้วยเหตุนี้เองทำให้พระราชมารดา ซึ่งมีตำแหน่งเป็น

“พระมหาเทวี” ต้องเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อยู่นานถึง ๑๒ ปี คือตั้งแต่ทรงนั่งบัลลังก์ได้ ๒ ปีแรก ถือว่าทรงพระเยาว์ยิ่งนัก และจากนั้นจำต้องเสด็จออกบรรพชาเป็นสามเณรอีกถึง ๑๐ ปี

ตำนานมูลศาสนาทำให้เราทราบว่าพระญาสวาวุธิทธิทรงกระทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์โดยสมบูรณด้วยพระองค์เอง ในช่วงที่มีพระชนมายุ ๑๗ พรรษา เมื่อพิจารณาประกอบกับข้อความที่ได้จากศิลาจารึกหลักที่ ๑ วัดดอนแก้ว ซึ่งพระองค์ทรงจารในวัย ๒๖ ชันษานั้น เห็นได้ว่าทรงผ่านการครองราชสิริสมบัติมาแล้วนานถึง ๙ ปี และผ่านการบรรพชาเป็นสามเณรมาแล้วด้วยระยะเวลาจนถึง ๑๐ ปี

เมื่อประมวลข้อความทั้งหมดนี้ ย่อมชี้ให้เห็นว่าพระองค์ทรงฝึกฝนในพระพุทธศาสนาและหมั่นการสะสมบุญเป็นอันมาก

ชินกาลมาลีปกรณ์ ระบุว่า พระญาสวาวุธิทธิครองราชสมบัติอยู่ ๔๕ ปี^{๒๐} ย่อมหมายความว่าพระองค์ทรงเสด็จสวรรคตเมื่อมีพระชนมายุได้ ๖๒ ชันษา ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวต่อไปว่า

“ต่อจากนั้น พระราชบุตรของพระองค์ทรงพระนามว่า เขมฐราช ครองราชสมบัติอยู่ ๑๕ ปี”^{๒๑}

ตำนานมูลศานากล่าวว่า “ถัดนั้น ลูกท่านชื่อ เขษฐราช ได้เป็นพระญาแทนได้ ๑๔ ปีก็สิ้นอายุขัย”^{๒๒}

แม้คำสะกดพระนามของพระราชโอรส และการระบุระยะเวลาครองราชย์จากตำนานสองเล่มนี้จะไม่ตรงกันนัก (ขึ้นอยู่กับการเขียนแบบบาลีหรือสันสกฤต) แต่ก็ถือว่ามีความใกล้เคียงกัน กล่าวคือผู้ครองราชย์สืบต่อจากพระญาสวาวุธิทธิมีพระนามว่า “พระญาเขม(ษ)ฐราช” เช่นเดียวกับการนับเวลาระหว่าง ๑๔ กับ ๑๕ ก็ไม่แตกต่างกันมากนัก อาจจะอยู่ราว ๆ ๑๔ ปีเศษ ไม่ถึง ๑๕ ปีเต็ม ดังนั้นจะนับเป็น ๑๔ หรือ ๑๕ ก็ได้

แต่ในพระนามของพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ที่อ้างถึงในศิลาจารึกสวาวุธิทธิวัดดอนแก้ว ด้านที่ ๒ กลับระบุว่า องค์พี่ชื่อ “มหานาม” และองค์น้อง

ชื่อ “กัจจาย” หรือ “กัจจายนะ” อาจเป็นไปได้หรือไม่ว่านามทั้งสองนี้หาใช่นามที่แท้จริงของพระราชโอรส หากแต่เป็นฉายานามที่พระอุปัชฌาย์ตั้งให้ในคราวบรรพชาเป็นสามเณร เนื่องจากนามทั้งสองนี้ถือเป็นนามที่ค่อนข้างสูง เป็นการหยิบยืมมาจากพระอรหันตสาวกรูปสำคัญสองรูป คือพระมหานามะ (พระอรหันตสาวกรูปที่ดีที่บรรลุนิพพานในกลุ่มปัญจวัคคีย์ทั้งห้าต่อจาก อัญญาโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ) กับพระมหากัจจายนะ (พระอัครสาวก ผู้เคยมีรูปงามแต่เสกให้ตัวเองกลายเป็นคนอ้วนเพื่อให้ผู้พบเห็นได้เพ่งสังขารเรื่องปัญญาแทนเรื่องกายหยาบ)^{๒๓}

กรณีพระชายาหรือพระมเหสีของพระญาสวาวาสิตตินั้น แม้ไม่ปรากฏพระนามอย่างเด่นชัด แต่ก็มิมีข้อสงสัยอยู่ว่าพระองค์ทรงมีพระชายาก็องค์ ในเมื่อการถอดความด้านที่ ๒ ของสำนวนที่ ๑ คือกลุ่มนักวิชาการชาวตะวันตก เป็นการถอดแบบเรียงพยางค์ ได้กล่าวว่า “ชายาของข้าพเจ้า ๒ องค์ พร้อมด้วยพระราชโอรส” ซึ่งในความเป็นจริงนั้น เราทราบกันดีว่าทรงมีพระราชโอรส ๒ องค์ จึงชวนให้น่าตั้งคำถามว่า การถอดความในสำนวนที่ ๑ ข้อความที่ว่า ๒ องค์นั้นควรเป็นลักษณะนามที่ขยายคำนามซึ่งอยู่ข้างหน้า คือพระชายา หรือว่าคำนามที่ตามมาภายหลังคือพระราชโอรส ซึ่งอันที่จริงหากพระญาสวาวาสิตธิจะทรงมีพระชายา ๒ องค์ก็คงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใดนักสำหรับกษัตริย์ยุคโบราณ เพียงแต่ว่า ข้อความที่ตามมาในจารึกด้านเดิมนั้น ตอนทีกล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์กลับจารึกคำว่า พระชายาเท่านั้น ไม่ระบุจำนวนว่ามีกี่องค์ แต่กลับระบุจำนวนพระราชโอรสว่า ๒ องค์ ซึ่งเรื่องนี้จำเป็นต้องศึกษาเรื่องไวยากรณ์ภาษามอญว่าสามารถวางสมุหนามที่เป็นจำนวนนับไว้หน้าคำนามได้หรือไม่

นอกเหนือจากการกล่าวถึงพระประยูรราชแล้ว จารึกวัดดอนแก้วยังปรากฏนามของพระอุปัชฌายจารย์ ซึ่งน่าจะเป็นตำแหน่งเทียบได้กับปัจจุบันคือสมเด็จพระสังฆราช นามว่า “พระอัครเถรราชครู” หรือพระมหาราชครู ขณะนั้นมีพระชนมายุได้ ๘๒ พรรษา ทำหน้าที่เป็นประธานสงฆ์ ปกครองคณะสงฆ์จำนวน ๘๐ รูปและสามเณรอีก ๑๐๒ รูป ที่อยู่จำพรรษา ณ สถานเชตวัน และเป็นไปได้ว่า

พระอัครเถรราชครูรูปนี้ย่อมเคยเป็นพระอุปัชฌาย์ให้แก่พระญาณสวาวาสิตธิในคราวบรรพชาเป็นสามเณรเมื่อพระชนมายุได้ ๗ พรรษามาก่อนแล้วเช่นกัน ซึ่งครั้งนั้นพระอัครเถรราชครู กำลังมีพระชนมายุได้ ๕๘ พรรษา

เกี่ยวกับนามของพระสงฆ์ระดับพระผู้ใหญ่ในหริภุญไชยนคร นอกเหนือไปจากศิลาจารึกของพระญาณสวาวาสิตธิหลักที่ ๑ แล้ว ยังมีศิลาจารึกอักษรมอญโบราณอีกหลายหลักที่พบในลำพูน มีการระบุว่าเขียนโดยบุคคลที่ใช้นามว่า “ตุมหาเถร” คำว่า “ตุม” นี้อ่านแบบพื้นเมืองว่า “ตะจู้” นักจารึกวิทยาสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรากศัพท์คำเดียวกับที่ปัจจุบันชาวลำานนาใช้ว่า “สวาทูเจ้า” และเรียกโดยย่อว่า “ตู่” หรือ “ตู่เจ้า” หรือ “ปู่เจ้า”^{๒๔}

“ตุมหาเถร” ที่ปรากฏในจารึกมอญโบราณ อาจหมายถึงกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งแห่งหริภุญไชยนครที่ครองราชย์อยู่ในสมณเพศ หรือกำลังทรงผนวชระหว่างครองราชสมบัติ ทำหน้าที่เป็นประมุขในการประทุมสงฆ์ จารึกที่ปรากฏนามของ “ตุมหาเถร”^{๒๕} ได้แก่ หลัก ลพ.๕ (คือจารึกอาณัติกรปุนไชย ย้ายมาจากวัดจามเทวี) และ ลพ.๗ (พบที่วัดแสนข้าวห่อ ปัจจุบันคือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย) ซึ่งลายมือที่จาระนั้นมีระเบียบเรียบร้อย แต่ไม่อาจสรุปได้ว่าทั้งสองหลักนี้เป็นผลงานของพระญาณสวาวาสิตธิด้วยหรือไม่ หากใช้ก็ไม่มีข้อกังขาอันใดเลย ยิ่งเป็นเครื่องสนับสนุนถึงความตั้งมั่นอยู่ในพระสัทธรรมของพระองค์ และหากไม่ใช่ ก็ยิ่งน่าที่ แสดงว่ายังมีพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นในหริภุญไชยนครอีกหลายพระองค์ที่ทรงอยู่ในฐานะของ “พระมหาธรรมิกราชา” คือเป็นความนิยมการทรงผนวชระหว่างครองราชสมบัติ

จารึกหลักที่ ลพ.๖ พบ ณ วัดบ้านหลวย เป็นจารึกที่ประกอบด้วยชื่อเฉพาะหรือวิสมานนามของบุคคลชั้นสูงในระดับพระมหาเถรผู้ใหญ่ อาทิ มีการนิมนต์ “ตุมอรหิปปิ” ซึ่งน่าจะเป็นนักบวชผู้เป็นที่นับถืออย่างสูงในขณะนั้นจากแคว้นใดแคว้นหนึ่งในละแวกรัฐมอญเพื่อนบ้านมายังลำพูน และได้ทำบุญร่วมกับผู้ปกครองกับเจ้านายชั้นสูงแห่งหริภุญไชยนคร นอกจากนี้ยังปรากฏนามพระอริยสงฆ์ของหริภุญไชย ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญ ๓ รูปคือ ตระจวสัถตีป ตุมสวสัสนเขตต ตระจสมปวตีสล^{๒๖}

สำหรับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการบุญ แต่อยู่ในสถานภาพทางสังคมที่ต่ำกว่า อาจเป็นขุนนาง อำมาตย์ คหบดี จะจาริกซื้อไม้ทางด้านข้างของจาริก หรือแม้กระทั่งการพบชื่อของ “นายช่าง” ที่เป็นผู้รับผิดชอบก่อสร้างพระเจดีย์สามองค์คือ ช่างสุก ช่างอรุ และช่างเผง (ญมสุก ญมอรุ ญมเผง) ก็ยังได้รับการประกาศนามในศิลาจารึกวัดดอนแก้วหลักสำคัญอย่างให้เกียรติ

ประเด็นที่สาม ประเพณีการกัลปนา การบุญกุศล และการสร้างเสนาสนะ

เห็นได้ว่าพระญาสวาวาสิตธิ ได้ยึดถือแบบแผนตามที่พระนางจามเทวี และพระญาอาทิตย์ราชทรงวางไว้ในฐานะ “ธรรมิกราชา” นั่นคือทำหน้าที่อุปถัมภ์ดูแลพระพุทธศาสนา ด้วยการบุญการกุศลต่าง ๆ ซึ่งในที่นี้พยายามจัดหมวดหมู่ไว้เป็นสี่ด้าน ได้แก่ การกัลปนา การบุญกุศล การสร้างเสนาสนะ และการออกผนวช ประการหลังนี้จะขอแยกไว้วิเคราะห์ต่างหากเป็นอีกประเด็นหนึ่ง

๑. ประเพณีการกัลปนา จาก “เขตวนาลัย” สู่ “เขตวนาราม”

การกัลปนา หมายถึงการมอบ อุทิศ หรือยกถวาย วัตถุสิ่งของ สถานที่ รวมทั้งบุคคลไว้แก่การพระศาสนาเท่านั้น จากศิลาจารึก ลพ.๑ สามารถจำแนกเรื่องการกัลปนาของพระญาสวาวาสิตธิได้เป็นหมวดหมู่ ดังนี้คือ ๑. การกัลปนาวังเพื่อสร้างวัด ๒. การกัลปนาวัตถุสิ่งของ บุคคล และสัตว์ ให้เป็นสมบัติของวัด

การกัลปนาเขตพระราชฐานให้สร้างพระอาราม พร้อมมีการบอกอาณาเขตการกัลปนาที่ดิน ปรากฏชัดในศิลาจารึกวัดดอนแก้ว ด้านที่ ๑ ในภาษาบาลี ทำให้ทราบว่า ณ บริเวณที่ตั้งของวัดต้นแก้ว วัดร้างดอนแก้ว และโรงเรียนบ้านเวียงยองนั้น ในอดีตเดิมมีชื่อว่าพระราชวังเขตวนาลัย เคยเป็นเขตพระราชฐานมาก่อนหน้ารัชสมัยของพระญาสวาวาสิตตินั้นแล้ว แต่ต่อมาพระญาสวาวาสิตธิได้กัลปนาพระราชวังแห่งนี้ถวายเป็นพุทธบูชา จนกลายเป็นเขตอารามสงฆ์นามว่า “เขตวนาราม” หรือ “วัดเชตวัน”

พระจริยาวัตรเช่นนี้ถือเป็นสัญลักษณ์แห่งการประกาศความเป็น “องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก” ของกษัตริย์ผู้เป็น “ธรรมิกราชา” ซึ่งต่อมาได้กลายเป็น

ขัตติยราชประเพณีของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์ล้านนาและสยามในยุคหลัง ให้น้อมนำไปปฏิบัติหลายพระองค์ ด้วยการกัลปนาเขตพระราชฐานถวายให้เป็นเขต พุทธาวาส ดังเช่น การที่พระญามังรายมหาราชแห่งอาณาจักรล้านนา ได้ยก “หอ นอน” ที่ประทับในพระราชวังเดิมให้สร้างพระอารามวัดเชียงหมั้น วัดแห่งแรกที นนครเชียงใหม่^{๒๗} หรือรัชสมัยพระญาเกือนา ก็ทรงกัลปนาพระราชอุทยานสวนดอก ไม้พยอม ถวายแด่พระสุมนเถระให้สร้างวัดสวนดอกบุปผาราม^{๒๘}

สืบต่อมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ดังเช่นที่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง กล่าวคือเมื่อมีการสร้างวัง พระมหากษัตริย์ย่อมประกาศความเป็น “ธรรมิกราชา” ด้วยการสร้างวัดในวังคู่กัน ด้วย ในทำนองสร้าง “หอพระ” ประจำวัง ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีการพระราชพิธี ต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาเป็นการเฉพาะพระองค์ ธรรมเนียมเช่นนี้ ยังคงเห็นที่วัดนิเวศธรรมประวัติ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล ที่ ๕ โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อรองรับการพระราชกุศลสำหรับพระราชวังบางปะอิน^{๒๙}

เกี่ยวกับประเด็นที่ว่า ทำไมจึงมีการสร้างพระราชวังอยู่ปากตะวันตกของ แม่น้ำกว (หรือเดิมคือฟิงคนที) ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับพระบรมธาตุเจ้าหริภุญไชย ใครเป็นผู้ย้ายเขตพระราชฐานจากปากตะวันตกของฟิงคนทีมาอยู่อีกฝั่งหนึ่ง ด้วยเหตุผลใด เมื่อไหร่

จากหลักฐานของหริภุญไชยนครยุคแรกสร้างนั้น พระนางจามเทวีทรงตั้ง บ้านเมืองที่ฝั่งตะวันตกของฟิงคนที และเขตพระราชฐานของพระนางก็ตั้งอยู่ ณ บริเวณที่ปัจจุบันคือวัดศรีบุญเรือง ไปรษณีย์ ศาลากลางจังหวัดลำพูน มาจนถึง บางส่วนของวัดพระธาตุหริภุญชัย ที่ทราบเช่นนี้ก็เพราะยังมีหลักฐานชื่อหนองน้ำ จามเทวีอยู่ด้านหลังศาลากลางฯ

อนึ่ง ในสมัยของพระญาอาทิตย์ราช ก่อนที่พระองค์จะทรงขุดพบ พระบรมสารีริกธาตุ ณ จุดที่เป็นพระธาตุหริภุญไชยในปัจจุบันนั้น ทรงเคยใช้ สถานที่ดังกล่าวเป็นเขตพระราชฐานมาก่อน ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างหอ จันทราคาร (ห้องน้ำ) ทับพื้นที่แห่งหินสี่เหลี่ยมที่ตำนานพระเจ้าเลียบโลกระบุว่า

พระพุทธเจ้า เคยเสด็จมาประทับรับบาตรจากพวนป่าที่นี่ มีการตรัสพยากรณ์ และมอบพระเกศาธาตุบรรจุอยู่ในกระบอกไม้ไผ่ไว้ถวายได้แก่ท่านนั้น มีพญากาเผือกที่คอยส่งลูกหลานเหล่ากาดำให้คอยเฝ้าสถานที่แห่งนี้ไว้^{๓๐} ทำให้พระญาอาทิตย์ราชไม่สามารถสร้างห้องสุชาได้ จำต้องย้ายไปไว้บริเวณอื่น ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานใดๆ ทั้งสิ้นว่าในสมัยของพระญาอาทิตย์ราชได้มีการย้ายเขตพระราชฐานจากปากตะวันตกมายังปากตะวันออกด้วยหรือไม่ เพื่อกลับไปพื้นที่เขตพระราชวังอุทิศถวายให้สร้างวัดพระมหาธาตุ

ไม่แน่ใจเหมือนกันว่าพระราชวังเขตวนาลัยจะมีการสร้างขึ้นมาก่อนการครองราชย์ของพระญาสวาวิสีทิธิหรือว่าสร้างในรัชกาลของพระองค์เอง เนื่องจากจากพระองค์ทรงกัลปนาเขตวนาลัยเมื่อมีพระชนมายุ ๒๖ พรรษาเท่านั้น หากเขตวนาลัยไม่ได้สร้างขึ้นในรัชกาลก่อนๆ แต่สร้างในสมัยของพระองค์ ก็จะต้องสร้างระหว่างช่วง ๙ ปีแห่งการครองราชย์ ระหว่างที่ทรงมีพระชนมายุ ๑๗-๒๕ ชันษา คำถามที่ตามมาก็คือ ไยจึงมีการขยายเขตพระราชฐานมาสู่ปากตะวันออกของฝั่งคนที่ในยุคของพระองค์ เว้นแต่ว่าหากเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในสมัยของพระญาอาทิตย์ราช ยังพอจะอธิบายถึงความสมเหตุสมผลได้บ้างว่า เกิดขึ้นจากการพบพระบรมสารีริกธาตุกลางหริภุญไชยนคร ณ พระราชวังเดิม จึงอาจจำเป็นต้องย้ายพระราชวังมาอยู่อีกฟากฝั่งหนึ่ง

กรณีการกัลปนาข้าพระ ข้าพระธาตุ หรือเลกวัด ทั้งชาย-หญิง พบว่ามี การถวายคนครัว นายช่าง ถวายโค ข้าวเปลือก เพชรพลอย ข้าทาส สัตว์ เพื่ออุทิศสำหรับทำหน้าที่บำรุงรักษาดูแลพระอาราม และอุปัฏฐาก รับใช้พระภิกษุสงฆ์ บุคคลและสิ่งของเหล่านี้ จะไม่อนุญาตให้มีใครนำไปใช้กระทำสิ่งอื่นนอกเขตพระอารามโดยเด็ดขาด จารึกหลายหลักที่พบในสมัยล้านนา มีการกล่าวคำสาปแช่งผู้นำข้าพระเหล่านี้ไปใช้ในการอื่นอย่างรุนแรง ถึงขนาดที่ว่าขอให้ตนรกรวมกัหมัอย่าได้พบพระศรีอารียเมตตรัตริย์ ดังตัวอย่างเช่น ศิลาจารึกหลักหนึ่งที่วัดกานโถม เวียงกุมกาม เขียนขึ้นระหว่างปี พ.ศ.๒๐๓๒-๒๐๔๒ ข้อความว่า

“นางบุญยวงได้ถวายข้าคน ๑๒ คน และหมูป่าน ๔ แห่งแด่พระพุทธรูป...นางบุญยวงหล่อพระพุทธรูปทองสำริดน้ำหนัก ๑๕๐ กิโลกรัม ประดิษฐาน ณ วัด

กานโถม และทำพินัยกรรมว่าหลังจากนางเสียชีวิตแล้ว สมบัติของนางมอบถวายแด่พระพุทธรูปองค์นี้ หากคนของนางมล้างคำสั่ง ขอให้ถูกบาปอนันตริยกรรมตั้งเทวทัต และอย่าได้พบพระพุทธเมตไตรย”^{๓๑}

ข้าพระเหล่านี้จะได้รับอภิสิทธิ์ในยุคสมัยที่มีสงคราม โดยจะไม่ถูกเกณฑ์ไปออกรบ เปิดช่องให้มักมีผู้คนมาแอบแฝงตัวเป็นข้าพระจำนวนมากเพื่อจะได้ไม่ต้องไปเป็นทหาร

๒. การบุญกุศลอื่นๆ

หน้าที่อีกประการหนึ่งซึ่งสำคัญยิ่งของพระมหากษัตริย์ผู้เป็น “ธรรมิกราชา” คือการสนับสนุนพระญาติวงศ์ในราชตระกูลให้ทำบุญ การอุทิศถวายวัตถุสิ่งของต่างๆ สำหรับพระสงฆ์ การสร้างฉัตรอันประดับด้วยดอกไม้ การปลูกต้นมหาโพธิ์ ๑๐ ต้น ปลูกต้นมะพร้าว ๕๐ ต้น อนุญาตและชักชวนให้ชนทั้งหลายได้บำรุงรักษาต้นมหาโพธิ์ เห็นได้ว่าการให้ประชาชนค้าจุนต้นโพธิ์ ถือเป็นต้นแบบประเพณีการแห่ “ไม้ค้ำโพธิ์” หรือที่เรียกภาษาถิ่นว่า “ไม้ก้ำสะหลิ” ของชาวล้านนา

การจารคัมภีร์พระไตรปิฎก การสร้างคัมภีร์พระปริตต์บรรจุไว้ในช่องคูหา เชื่อว่าการจารพระไตรปิฎกนั้นคงไม่ได้จารึกลงในแผ่นศิลา น่าจะเป็นการจารลงในใบลาน ควรถือเป็นคำมูลได้ว่า มีการจารพระไตรปิฎกลงในใบลานมาแล้ว อย่างน้อยที่สุดก็ในสมัยพระญาสวาวาสิตธิ

คำลงท้าย มีการอุทิศส่วนราชกุศลที่ได้ทำมาทั้งหมด ถวายแด่มหาราชเจ้า อาณาจักรผู้ทรงล่วงลับไปแล้ว รวมทั้งทรงแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ ซึ่งกลายมาเป็นธรรมเนียมที่ปรากฏอยู่ในคติพุทธศาสนาประจำแผ่นดินไทยตราบนานเท่าทุกวันนี้

๓. การก่อสร้างเสนาสนะ

ข้อความในจารึกบ่งบอก ว่ามีการสร้างเสนาสนะมากมาย ณ วัดเชตวนาราม กอปรด้วย “อุโปสถาคาร วรมโนรม” หรือ “พระอุโบสถอันงามประเสริฐ” ที่คงมีฐานะเป็นประธานในเขตพระอารามหลวง นอกจากพระอุโบสถแล้ว ยังระบุว่าได้สร้างศาลา วิหาร ภูมิ เสนาสนะ ถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลอยู่พำนัก เชื่อว่าวัดเชตวนารามต้องเป็นวัดที่ใหญ่โตโอ้อำมาก เพราะวัดเพียงแห่งเดียวสามารถ

รองรับพระภิกษุสามเณรให้จำพรรษาได้มากถึง ๑๘๒ รูป ดังนั้น จาริกอักษรมณู โบราณบางหลักในลำพูนที่ร่วมสมัยกัน จึงได้กล่าวว่าการสร้างสถานที่ที่สงฆ์ของพระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวน ๒๕ แห่งตรงริมฝั่งแม่น้ำหรือคลอง รวมทั้งผนังกันน้ำจำนวนมากถึง ๑๒๕ ผนัง^{๓๒}

ในส่วนของปูชนียวัตถุนั้น มีการหล่อพระพุทธรูปบรรจุไว้ในคูหา มีการถวายฉัตรกันพระพุทธรูป

ข้อสำคัญคือมีการสร้างพระเจดีย์สามองค์ ตั้งอยู่ทางด้านหน้าของพระอุโบสถวัดเซตวัน พระเจดีย์สามองค์นั้น อาจหมายความว่าพระญาสวาวาสิตธิทรงสร้างองค์หนึ่ง พระชายา (ไม่แน่ใจว่าองค์เดียวหรือสององค์) สร้างเจดีย์องค์หนึ่ง และพระโอรสทั้งสองพระองค์ (พระมหานามและพระกัจจายน์) สร้างอีกองค์หนึ่ง โดยสร้างเรียงกัน ๓ องค์ จากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตก อันเป็นคติดั้งเดิมที่มีมานาน อย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สมัยหริภุญไชย หลักฐานการสร้างพระเจดีย์เรียงรายสามองค์นี้อาจเป็นการดัดแปลงจากลัทธิ “ตรีกาย” เช่นพระปรางค์สามยอดละโว้มาสู่หริภุญไชย และต่อมาได้คลี่คลายไปสู่คติการสร้างพระเจดีย์สามองค์เรียงกันในคติทางพระพุทธศาสนาหินยานอย่างลังกาวงศ์ เช่นที่พระเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณแห่งพระนครศรีอยุธยา สืบมาจนถึงพระที่นั่งสามองค์ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง ของบรมมหาราชวังแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนมีต้นแบบมาจากหริภุญไชยทั้งสิ้น

โบราณสถานของวัดเซตวันาราม ที่กล่าวถึงในจาริกนั้น ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยปรากฏให้เห็นอีกแล้ว จากการสำรวจวัดร้างดอนแก้วของข้าหลวงสยามราวหลายสิบปีก่อน ได้พบพระพุทธรูปหินทรายประทับนั่งขัดสมาธิเพชร จำนวน ๓ องค์ ต่อมาได้นำมาประดิษฐานอยู่ที่ฐานเจดีย์ปทุมวดีเจดีย์ ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัย

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๓๔ ผศ.ดร.ผาสุ อินทราชู และคณาจารย์จากคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ทำการขุดศึกษาทางโบราณคดีภายในบริเวณวัดร้างดอนแก้ว ณ ส่วนของโรงเรียนบ้านเวียงยอง^{๓๓} ผลการขุดค้นได้พบเศียร

พระพุทธรูปประทับนอนท่าจากหินชนวน ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย เป็นศิลปะสมัยหริภุญไชยที่มีอิทธิพลศิลปะทวารวดีอย่างชัดเจน

ปี พ.ศ.๒๕๔๘ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ได้ทำการขุดตรวจแหล่งโบราณคดีในเขตพื้นที่สนามหน้าโรงเรียนบ้านเวียงยองอีกครั้ง ได้พบร่องรอยซากฐานอาคารจำนวนมาก มีท่อน้ำ ถนน ทางเดินเชื่อมไปยังห้องต่าง ๆ^{๓๔} ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้ ในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของวัดเชตวันาราม

อนึ่ง ตลอดทั่วบริเวณวัดต้นแก้วจนถึงโรงเรียนบ้านเวียงยอง หากสำรวจให้ดี จะพบเศษซากอิฐและซากโบราณสถานกล่นเกลื่อนมากมาย จากการบอกเล่าของชาวบ้านในอดีตว่า ในยุคที่คนยongมาสร้างบ้านแปงเมืองบริเวณบ้านเวียงยองแห่งนี้ หากใครพบโบราณวัตถุที่แตกหักไม่ว่าจากวัดใดก็ตาม มักจะนำไปทิ้งรวมกันที่บริเวณวัดดอนแก้ว จนกลายเป็นสุสานที่เต็มไปด้วยพระพุทธรูปที่แตกหักมากมาย จนถึงสมัยเจ้าหลวงจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์สุดท้าย ได้สั่งให้นายอำเภอเก็บรวบรวมโบราณวัตถุตามวัดต่าง ๆ ทั่วลำพูน เพื่อจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถานประจําณฑลพายัพขึ้นที่มณฑลสาบาตทิศตะวันตกเฉียงใต้ วัดพระธาตุหริภุญชัย เมื่อปี พ.ศ.๒๔๑๐ ปรากฏว่าโบราณวัตถุสมัยหริภุญไชยและล้านนาที่รวบรวมได้มากกว่าครึ่งหนึ่งนั้น ล้วนได้มาจากวัดร้างดอนแก้วแทบทั้งสิ้น^{๓๕}

ในกรณีของเจดีย์ต้นก้อ ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดต้นแก้วนั้น ไม่มีการบันทึกประวัติความเป็นมา ทราบกันแต่เพียงว่ารูปแบบที่เห็นในปัจจุบันนั้น เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยล้านนา คือเป็นเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยมวางบนฐานย่อเก็จ ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้สร้าง มีผู้สันนิษฐานว่าภายในของพระเจดีย์องค์นี้ อาจเป็นหนึ่งในพระเจดีย์สามองค์ที่สร้างขึ้นในสมัยพระญาสวาวริสิทธิก็เป็นได้ ส่วนอีกสององค์นั้น ผู้วิจัยเคยเดินสำรวจค้นหาอยู่เมื่อได้สอบถามชาวบ้าน กล่าวกันว่าส่วนเนินดินบริเวณโรงเรียนบ้านเวียงยองเดิมนั้นเคยเป็นเนินเจดีย์ขนาดใหญ่ ต่อมาถูกรื้อถอนสร้างเป็นโรงเรียนบ้านเวียงยองทับ และอีกจุดหนึ่งที่สันนิษฐานว่าน่าจะเคยเป็นฐานพระเจดีย์อีกองค์หนึ่ง คือบริเวณที่ปัจจุบันเป็นร้านค้าขายของตั้งอยู่ที่สี่แยกวัดต้นแก้วทางไปซอยเล็ก ๆ ขนานลำน้ำแม่กวง^{๓๖}

การสร้างพระเจดีย์สามองค์วางเรียงกันนั้น ยังได้พบที่วัดชื่อ “เซตวัน” ในจังหวัดเชียงใหม่อีกด้วย แม้ว่ารูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมจะมีการบูรณะโดยคหบดีพม่าในยุคสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้เอง แต่ก็ได้มีการสร้างครอบองค์เดิมไว้ข้างใน ซึ่งสร้างมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย เมื่อได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลที่วัดแห่งนี้ ทางวัดอธิบายว่า วัดเซตวันกับวัดที่อยู่ใกล้เคียงกันคือ วัดมหายัน ถือว่าเป็นวัดพี่วัดน้องกัน กล่าวคือได้รับการอุปถัมภ์โดยเจ้าภาพรายเดียวกันมาตั้งแต่อดีต

ผู้วิจัยจึงเกิดคำถามว่า เป็นไปได้หรือไม่ว่า กษัตริย์ในราชวงศ์มังรายยุคล้านนาพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ผู้สร้างวัดเซตวันและมหายันในเมืองเชียงใหม่ นั้นมีความตั้งใจจะจำลองชื่อและรูปแบบการสร้างพระอารามสำคัญของหริภุญไชยมาไว้ที่ราชธานีแห่งใหม่แทน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดให้สร้างพระเจดีย์สามองค์วางเรียงกันที่หน้าพระอุโบสถของวัดนั้น เป็นสิ่งที่เคยเกิดขึ้นมาก่อนแล้วในสมัยพระญาสวาวุธิทธิ แต่ปัจจุบันไม่หลงเหลือร่องรอยใดๆ ในเชิงประจักษ์ ยกเว้นแต่เรื่องราวในศิลาจารึกและเอกสารตำนานเท่านั้น

ส่วนความเกี่ยวข้องผูกพันกับวัดมหายัน ซึ่งชาวเชียงใหม่มองว่า วัดมหายันกับเซตวันนั้น ถือว่าเป็นวัดพี่วัดน้องกัน วัดมหายันในลำพูน หรือมหายานาราม ก็เป็นอีกหนึ่งในผลงานการสร้างของพระญาสวาวุธิทธิเช่นเดียวกัน ดังที่ปรากฏในตำนานมูลศาสนาว่า

“เมื่อใหญ่ได้ ๑๐ ปี ให้สร้างวัดมหายันกับทั้งเจดีย์ เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ให้ฉลองและถวายทานเป็นอันมาก แล้วให้สร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งไว้ในมหายันนั้น”^{๓๓๗}

เห็นได้ว่าพระญาสวาวุธิทธิสร้างวัดมหายันเมื่อมีพระชันษาได้เพียง ๑๐ ชันษา ขณะนั้นอยู่ในระหว่างเพศบรรพชิต ย่อมถือว่าวัดมหายันสร้างมาก่อนหน้าวัดเซตวันหรือเซตวันารามนานถึง ๑๖ ปี ดังนั้นการปรากฏวัดคู่แฝด หรือวัดพี่วัดน้องของเชียงใหม่ “มหายัน-เซตวัน” เป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่า มีพระมหากษัตริย์ล้านนาพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง มีพระราชประสงค์จะเจริญรอยตามวิถีแห่งธรรมิกราชาของพระญาสวาวุธิทธิ

ส่วนการระบุถึงพระพุทธรูปองค์หนึ่งในวัดมหาวนนั้น ปัจจุบันยังมีพระพุทธรูปหินองค์หนึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า “พระรอดหลวง” หรือ “แม่พระรอด” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นต้นแบบให้แก่การแกะพิมพ์สร้างพระเครื่องรุ่นที่เรียกกันว่า “พระรอดวัดมหาวน” พระพุทธรูปองค์นี้ยังคงประดิษฐานอยู่ภายในพระวิหาร แต่ก็มีความเห็นกันว่า หรืออาจจะเป็น “พระสิริขิปปภูมิศาสดา” องค์ที่พระนางจามเทวีได้อัญเชิญมาจากละโว้ ก็เป็นไปได้ ประเด็นเรื่องข้อถกเถียงระหว่าง “พระรอดหลวง” กับ “พระสิริขิปปภูมิศาสดา” นี้ยังไม่มีข้อยุติ

เช่นเดียวกับความเชื่อเดิม ๆ ว่าวัดมหาวนสร้างขึ้นในสมัยพระนางจามเทวี ในฐานะวัดสี่มุมเมือง หรือจักรพรรดิพราการ แต่จากตำนานมูลศาสนาก็ระบุว่าสร้างขึ้นในสมัยพระญาสวาวริสิทธิ ซึ่งสันนิษฐานว่าในสมัยพระนางจามเทวีนั้น บริเวณวัดมหาวนอาจเคยเป็นพื้นที่ของวัดสี่มุมเมืองทางทิศตะวันตกจริง แต่ต่อมาได้รับการเฉลิมนามใหม่ หรือบูรณปฏิสังขรณ์อีกครั้งในสมัยพระญาสวาวริสิทธิ

ประเด็นที่สี่ การเสด็จออกผนวชของพระมหากษัตริย์และพระประยูรญาติ

การทรงผนวชของพระญาสวาวริสิทธิพร้อมพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ แสดงให้เห็นถึงขัตติยราชประเพณี แห่งการผนวชของกษัตริย์ในคติพระพุทธศาสนาอย่างเกรวาท ดังเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช จึงอาจกล่าวได้ว่า พระญาสวาวริสิทธิ น่าจะเป็นกษัตริย์พระองค์แรกบนแผ่นดินสยาม (ที่ปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์) ในฐานะผู้ทรงผนวชขณะครองราชย์ และเป็นต้นแบบให้แก่พระญาสีไท สมัยกรุงสุโขทัย หรือพระเจ้าบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา รวมมาถึงพระมหากษัตริย์อีกหลายพระองค์ในราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สิ่งที่น่าสนใจคือการที่พระญาสวาวริสิทธิทรงครองเพศสมณะถึงสองครั้ง ครั้งแรกบรรพชาเป็นสามเณรในวัย ๗ พรรษา บวชอยู่นานถึง ๑๐ ปี และเมื่อมีพระชนมายุระหว่าง ๓๑-๓๒ พรรษา ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุอีกครั้ง โดยครั้งหลังนี้ได้ให้พระราชโอรสทั้งสองพระองค์ร่วมบรรพชาเป็นสามเณรด้วย คงเป็นไปในลักษณะให้เดินตามรอยพระองค์ ซึ่งก็เคยครองเพศบรรพชิตตั้งแต่

ยังทรงพระเยาว์ จะเห็นได้ว่าการส่งเสริมให้เด็กผู้ชายล้านนาบวชเป็นสามเณรระหว่างช่วงอายุ ๗-๑๒ ขวบนั้น ยังคงเป็นธรรมเนียมปฏิบัติอย่างเหนียวแน่นสืบมาในสังคมล้านนา ดังประเพณีที่เรียกว่า “บวชลูกแก้ว” หรือ “ปอยส่างลอง”

อนึ่งคำว่า “ส่างลอง” เป็นภาษาของชาวไทใหญ่ มีความหมายตรงกันกับคำว่า “ลูกแก้ว” ในภาษาล้านนา คือคนล้านนามองสภาวะของความเป็นสามเณรว่าเป็นสิ่งสูงค่าดังแก้วตาดวงใจ เทียบได้กับเทวบุตรเทวดา เหตุเพราะเชื่อว่าการบวชของลูกชายในวัยที่ก่อนจะมีครอบครัวนั้น บุญกุศลย่อมตกถึงบิดามารดาผู้ให้กำเนิดเลี้ยงดูมากกว่าการบวชตอนเป็นหนุ่ม ด้วยบุญอานิสงส์ในการบวชทั้งหมดนั้นอาจตกเป็นของภรรยามากกว่าบุพการี ด้วยเหตุนี้ ประเพณี “ปอยส่างลอง” หรือ “บวชลูกแก้ว” ชาวล้านนาจึงจัดอย่างยิ่งใหญ่อลังการมากกว่าการบวชเป็นพระภิกษุ ประเพณีดังกล่าวสามารถอธิบายความยิ่งใหญ่และความสำคัญของการเป็นเณรน้อยในมุมมองของชาวล้านนาไว้อย่างชัดเจน ว่าเปรียบเสมือนการบวชเณรให้แก่ลูกของเทวดาหรือพระเจ้าผู้เป็นใหญ่เหนือมนุษย์^{๓๔}

ในขณะเดียวกัน ฝ่ายพระมหาลีของพระญาสวาวธิตธิก็ทรงออกผนวชด้วยเช่นเดียวกัน การทรงผนวชของพระนางในที่นี้ สามารถตีความว่าได้ทรงบวชเป็น “ภิกษุณี” มากกว่าการถือศีลแปดนุ่งขาวห่มขาวแบบแม่ชีหรือภาคเหนือเรียก “แม่ขาว” ธรรมดา เพราะการบวชชีพราหมณ์ก็ดีหรือการบวชเป็นแม่ขาวก็ดีถือเป็นเรื่องสามัญ อุโบสถศีลถือเป็นวัตรปฏิบัติในวันธรรมสวนะของพุทธมามกาอยู่แล้ว ไม่ใช่เรื่องที่ยิ่งใหญ่พอถึงขั้นต้องประกาศไว้ในจารึก ฉะนั้นการทรงผนวชในที่นี้จึงหมายถึงการบวชแบบภิกษุณีมากกว่า

ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัย มีหลักฐานชิ้นสำคัญเป็นเครื่องยืนยันว่าในอดีตเมืองลำพูนเคยมีการบวชภิกษุณีอยู่จริง นั่นคือพระอุโบสถหลังหนึ่งที่มีชื่อว่า “โบสถ์ภิกษุณี” หรือ “อุโบสถภิกษุณี” ตั้งอยู่ระหว่างมณฑปพระอัฐารส และวิหารพระกัจจายนะ ที่มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ อันเป็นเขตของคณะสงฆ์ อัฐารสดำแหน่งของโบสถ์ภิกษุณีนี้นั้นอยู่กึ่งกลางระหว่างพระเจดีย์ของฝ่ายสตรีสององค์ องค์แรกคือสุวรรณเจดีย์ที่สร้างโดยพระนางปทุมวดี (พระอัครมเหสีของ

พระญาอาทิตยราช) อีกองค์หนึ่งคือเจดีย์เชียงยันหรือเจดีย์แม่ครัว สร้างโดยกลุ่มมหาอุบาสิก อันเป็นเขตพื้นที่ติดต่อเชื่อมโยงกัน ในฐานะเป็นที่ประกอบสังฆกรรมให้แก่ภิกษุณี และเป็นโบสถ์สำหรับฝ่ายหญิง ไม่มีข้อมูลประวัติความเป็นมาของโบสถ์ภิกษุณีหลังนี้แน่ชัดนักว่าใครสร้าง เมื่อไหร่ ทำไม อย่างไร แต่รูปแบบสถาปัตยกรรมที่เห็นในปัจจุบันได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วง ๔๐ ปีที่ผ่านมา ซึ่งเรื่องนี้จำเป็นต้องมีการศึกษาค้นคว้ากันต่อไป^{๓๙}

อย่างน้อยที่สุด จารึกวัดดอนแก้วสะท้อนให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ผู้เป็นธรรมิกราชา ย่อมต้องสถาปนาให้พระมเหสีหรือพระชายามีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในฐานะ “มหาอุบาสิกา” เคียงข้างพระองค์ด้วยเช่นกัน จึงได้ให้ออกาสแก่ขัตติยนารีทำบุญอย่างเต็มที่ ทั้งบุญแห่งการสร้างพระสถูปเจดีย์ และบุญแห่งการผนวชเป็นภิกษุณี เพื่อแสดงออกถึงศรัทธาอันสูงสุดต่อพระพุทธศาสนา

อันที่จริงบทบาทของสตรีต่อการอุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนา เริ่มต้นมีมาแล้วอย่างเด่นชัดจากการที่พระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์ศรีหริภุญไชย ทรงวางรากฐานไว้เป็นแบบแผนให้แก่แคว้นลุ่มแม่ระมิงค์ ก่อให้เกิดคุณูปการและสร้างแรงบันดาลใจอย่างใหญ่หลวงต่อขัตติยนารีจวบจนถึงอาณาจักรอาณาจักรล้านนา ในยุคต่อ ๆ มา ยิ่งเมื่อเข้าสู่สมัยล้านนาแห่งราชวงศ์มังราย บทบาทของพระอัครมเหสีและพระมหาเทวีหลายพระองค์ได้มีส่วนส่งเสริมอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาจนเป็นที่เลื่องลือ

ศิลปะจารึกพระญาสวาวาสิตธิ ๒ (วัดกู่กู่/กู่กุด)

เลขทะเบียน ๓๕๔/๑๘ หรือ ลพ.๒ เป็นจารึกศิลาทรายสีน้ำตาลแตกออกเป็น ๔ ชิ้น มีขนาดสูง ๑๖๔ เซนติเมตร กว้าง ๙๘ เซนติเมตร หนา ๒๙ เซนติเมตร จารึกด้วยอักษรอมฤตโบราณ มี ๒ ด้าน ด้านที่ ๑ มี ๑๙ บรรทัด ๖ บรรทัดครึ่งแรกเป็นภาษาบาลี ที่เหลือเป็นภาษามอญ ด้านที่ ๒ มี ๑๙ บรรทัด ใช้ภาษาบาลีและภาษามอญเช่นเดียวกัน^{๔๐}

บทความของ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ในวารสารของสำนักฝรั่งเศส
แห่งปลายบูรพาทิศ (B.E.F.E.O.) เล่มที่ ๒๕ ค.ศ.๑๙๒๕ (พ.ศ.๒๔๖๘) ระบุว่า เซเดส์
และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้ค้นพบจารึกดังกล่าวด้วยตนเอง
ใต้พื้นดิน บริเวณเชิงพระธาตุเจดีย์ภูกูด้านทิศตะวันออก^{๔๑} (สมัยนั้นยังไม่ได้
ก่อสร้างวัดจามเทวี) แต่ในบัญชีทะเบียนโบราณวัตถุของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
หริภุญไชย กลับระบุว่า เป็นจารึกที่ได้มาจากวัดร้างดอนแก้ว หรือวัดตันแก้ว
ตำบลเวียงยอง^{๔๒} ซึ่งยังถือว่ามิขัดแย้งกันอยู่ในด้านของสถานที่ค้นพบหลักศิลา
แต่ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การพบโบราณวัตถุที่วัดร้างดอนแก้ว บางครั้งอาจไม่ได้
หมายความว่าจำเป็นต้องเป็นวัตถุดั้งเดิมที่สร้างขึ้นในพื้นที่นั้นมาก่อนเสมอไป เพราะ
วัดแห่งนี้เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านนิยมเอาโบราณวัตถุมาวางกองสมรวมไว้

เนื้อความในจารึก มีการปริวรรตหลายสำนวนดังนี้

๑. สำนวนที่ ๑ โดยโรเบิร์ต ฮัลลiday และชาร์ลส์ อ็อตโต บลักเด็น
อ่านและแปล ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง^{๔๓}

ด้านที่ ๑ (๖ บรรทัดแรก ภาษาบาลี อ่านออกเพียงเล็กน้อย)

แก้วอันประเสริฐซึ่งเป็นเจดีย์องค์นี้ (รัตนเจดีย์) ซึ่ง...ของข้าพเจ้าผู้มี
นามว่า...ได้สร้างขึ้นภายหลังสำเร็จลงในรัชกาลที่แผ่ไปทั่วสิบทิศ ข้าพเจ้าผู้มี
นามว่าสัพพาธิสทธิ ผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน...ได้หักพังลงเนื่องจากแผ่นดินไหว
ครั้งใหญ่ ซึ่งได้เกิดมีขึ้นในสมัยนั้น ในปีไฉสาชะ ขึ้น ๑๓ ค่ำ แห่งเดือนไฉตระ
(เดือนห้า) วันอาทิตย์ พระจันทร์เสวยฤกษ์ปิยะ ข้าพเจ้าได้บูรณะแก้วอันประเสริฐ
คือ เจดีย์องค์นี้ในปัจจุบันประดับด้วยทอง และไม่อาจมีที่เปรียบได้ในประเทศนี้
ข้าพเจ้าขออนอบน้อม แต่ความรุ่งเรืองของเจดีย์องค์นี้ทุกขณะ ความเคารพบูชา
ซึ่งข้าพเจ้ามีแด่แก้วอันประเสริฐคือเจดีย์องค์นี้ ขอให้อันตรายทั้งหลายทุกชนิด
จงปลดศานาการไป ขอให้พรอันสูงสุดจงประสิทธิ์ประสาทแด่สรรพสัตว์ทั้งหลาย
ตลอดกาล วัตถุที่ข้าพเจ้าได้ถวายแด่เจดีย์องค์นี้คือทอง ๒๓๐๐

ด้านที่ ๒ ...บาท เงิน ๑๔ บาท ทองแดง ๖๑๐ บาท ที่ดินคือในสุลุดาร์
สปริป ๒๐ พนัง ในโพรง ๓๔ พนัง ในรำสมรรตติล ๔๙ ในตริล ๘๐ พนัง ใน “นรสิง”

๕๐ พนัง ในตระกูลตริย ๑๖ พนัง? ในกิริกรณ ๑๒ พนัง ทาสคือชาย ๑๖ คน หญิง ๒๖ คน หนึ่ง...ที่ดิน? แห่งกยากพิสุทฺถ์ซึ่ง (จรต) ทางทิศตะวันออก... ทางทิศเหนือ ตระลาตพิสสุ...สระพาริคุณจรตทิศใต้...(รา)ชคุณ (จรต)ทางทิศตะวันตก... แห่งแก้วอันประเสริฐคือเจดีย์องค์นี้ และสิ่งที่ข้าพเจ้าได้อุทิศถวาย ข้าวเปลือก) ๕๐๐ ตะกั่วและเพชร ๒ เม็ด ซึ่งแต่ละเม็ดมีราคา ๔ หลัก ที่ดินซึ่งตั้งอยู่ที่สปริป และที่ตั้งอยู่ที่ตริย ทาสซึ่งรับใช้อยู่ที่เจดีย์แห่งนี้ ทำงานด้วยที่นั่น ทางทิศตะวันออก... ทางทิศเหนือณุม(ปลัง)...ทางทิศตะวันตกณุมสุทะ ทางทิศใต้ณุม...ที่ดินซึ่งแต่ละ ด้านประกอบด้วยในสปริป ๕ พนัง ในตริย ๒๐ พนัง...ได้รับมาเพื่อคณะสงฆ์ที่สถานที่แห่งนี้ด้วย

๒. ส่วนวันที่สอง นายเทิม มีเต็ม ได้เรียบเรียงไว้ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒ โดยกล่าวว่า แม้จะเคยมีผู้แปลแล้ว แต่ยังมีที่คลาดเคลื่อนอยู่มาก จึงสรุปความไว้ดังนี้^{๔๔}

กล่าวถึงพระเจดีย์อย่างหนึ่ง ที่พระญาสวาวาสิติทธิได้ทรงสร้าง (ปฏิสังขรณ์) ซึ่งพระเจดีย์องค์ดังกล่าวนี้ ได้พังทลายลงเมื่อคราวแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ปีไวยสาชะ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ วันอาทิตย์ การสร้างพระเจดีย์ในครั้งนั้น พระญาสวาวาสิติทธิ โปรดให้ประดับองค์พระเจดีย์ด้วยทอง ได้กล่าวถึงคำอธิษฐานปรารถนา ขออย่าให้อันตรายทั้งปวงมีขึ้น จงพินาศไป พร้อมกับขอพรอันสูงสุด ขอจงประสิทธิ์แก่พระญาสวาวาสิติทธิ และได้กล่าวถึงสรรพวัตถุต่างๆ ที่พระญาสวาวาสิติทธิทรงอุทิศถวายแก่พระเจดีย์ เป็นต้นว่า ที่ดิน ข้าพระ ข้าของอันมีค่าต่างๆ และยังได้ถวายที่ดิน เพื่อเป็นส่วนบำรุงพระสงฆ์ในที่นั้นด้วย

๓. ส่วนวันที่สาม นายจำปา เยื้องเจริญ อ่านและแปล นายเทิม มีเต็ม อ่านและคัดสรุป นายคงเดช ประพัฒน์ทอง เรียบเรียง ในหนังสือ “วิเคราะห์ ศิลাজารึกในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย”^{๔๕}

มีการอธิบายความจารึกเฉพาะด้านที่ ๑ ว่า ...แก้วอันประเสริฐซึ่งเป็นเจดีย์องค์นี้ (รัตนเจดีย์) ซึ่ง...ของข้าพเจ้าผู้มีนามว่า...ได้สร้างขึ้นภายหลัง สำเร็จลงในรัชกาลที่แผ่ไปทั้งสิบทิศ ข้าพเจ้าผู้มีนามว่าสัพพาสิติทธิผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน

ได้หักพังลงเนื่องจากแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ซึ่งได้เกิดขึ้นในสมัยนั้น ในปีไฉสาชะ
ขึ้น ๑๓ ค่ำ แห่งเดือนใจตระ(เดือนห้า) วันอาทิตย์ พระจันทร์เสวยฤกษ์ปิยะ ข้าพเจ้า
ได้บูรณะแก้วอันประเสริฐ คือเจดีย์องค์นี้ในปัจจุบัน ประดับด้วยทองและไม่อาจ
มีที่เปรียบได้ในประเทศนี้ ข้าพเจ้าขอโน้มแต่ความรุ่งเรืองของเจดีย์องค์ทุกขณะ

๔. ส่วนวันที่สี่ นายเทิม มีเต็ม อ่านและเรียบเรียง นายจำปา เยื้องเจริญ
แปลและอธิบายศัพท์ ปรากฏในหนังสือ “วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติหริญไชย” ในส่วนของภาคผนวกที่ ๒ “คำอ่านแปลจารึก ลพ.๑ ลพ.๒
ลพ.๕ และ ลพ.๗”^{๔๖}

ด้านที่ ๑ ข้าพเจ้าสัพพาวธิตธิ ผู้ครองอาณาจักรแห่งชนชาวมอญ ได้ทำ
ผาติกรรม ดินแดนอันมหัศจรรย์นี้ด้วยทรัพย์ของข้าพเจ้า มีทองคำจำนวน
สอง สาม ร้อย พัน สาม เพื่ออุทิศถวายแด่พระราชบิดาและพระอัยกา ในปี
ไฉสาชะสังวัจจร เดือนเชษฐะ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอาทิตย์ อันเป็นมงคลฤกษ์ ข้าพเจ้า
ได้สร้างพระรัตนเจดีย์ตกแต่งประดับประดาอย่างประณีตงดงาม ไม่มีพระเจดีย์ใด
ในอาณาจักรนี้จะเสมอเหมือน ข้าพเจ้าได้กระทำการบูชากราบไหว้พระรัตนเจดีย์
ด้วยยานุภาพแห่งการบูชากราบไหว้นี้ ขอให้อันตรายอย่างหนึ่งอย่างใดจงพินาศไป
ขอสรรพมงคลทั้งหลายอันประเสริฐ และความเจริญรุ่งเรืองจงมีแก่สัตว์ทั้งหลาย
ทั้งสิ้นตลอดกาลนานเทอญ

ด้านที่ ๒ ได้ประดับประดาสิงกะละ ๑ เงิน ๑๔ บริเวณภายในโกถ์ผนังนี้
๓๑๔ ภายในผนังส่วนล่าง ๑๙ บริเวณผนัง ๘๐ พ้น ๕ นรสิงห์ ๑๐ ที่กั้นผนังส่วน
ของเจ้าลย ๑๒ ได้ถวายข้าแห่งบรรพบุรุษจำนวนหนึ่ง ไว้สำหรับรักษาพระพุทธรูป
อันประดิษฐานอยู่ที่มุมส่วนล่างทั้ง ๖ ถวายที่ดินด้านทิศตะวันตกพร้อมทั้ง
ข้าวเปลือก ๕๐๐ วิญ ของพระราชมารดา ๒ วิญ ข้าพเจ้าและพระราชมารดา
พร้อมด้วยชนชาวมอญ ได้บูรณะผนังในบริเวณต่างๆ ดังนี้ พระราชมารดา
ของข้าพเจ้า ทรงบูรณะผนังมุมด้านนอกและด้านใน และทรงสร้างบ่อน้ำ ๒๐ บ่อ
อุทิศถวายแด่พระสงฆ์ในอารามที่นี้ นายช่างเถร กระทำท่ามกลางและแนวมุม
อันชิดกับส่วนล่างด้านทิศตะวันออก นายช่างสิกและนายช่างสุทสี กระทำมุม
ส่วนบน ด้านทิศตะวันตก มูลค่าการบูรณะทั้งสิ้น ๔๐๐,๐๐๐

เช่นเดียวกับศิลาจารึกสวาวาสีหลักที่ ๑ หลักที่ ๒ นี้ก็มีการปริวรรต ๔ ส่วนหลัก ๆ สรุปเนื้อความได้ดังนี้

พระญาสวาวาสีธิ โปรดให้ทำการปฏิสังขรณ์รัตนเจดีย์ ซึ่งหักพังลงเนื่องจากแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ในปีไฉสาชะ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ วันอาทิตย์ โดยการถวายทองแด่พระเจดีย์องค์นี้ จำนวน ๒,๓๐๐ นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงการถวายที่ดิน ทาส ข้าวเปลือก เพชร ๒ เม็ด ข้าวเปลือก และสุดท้ายได้ขอให้พ้นจากอันตรายทุกชนิด

ประเด็นที่จะทำการวิเคราะห์มีทั้งหมด ๓ ประเด็นคือ

ประเด็นปีศักราชที่เกี่ยวข้องกับพระญาสวาวาสีธิ

ประเด็นเรื่อง “มอญศึกษา”

ประเด็นเรื่องการบูรณปฏิสังขรณ์ “รัตนเจดีย์”

ประเด็นการกำหนดอายุสมัยของพระญาสวาวาสีธิ

การกำหนดอายุของศิลาจารึก นักวิชาการได้ทำการวิเคราะห์รูปแบบอักษรมอญโบราณจนเป็นที่ยุติในระดับหนึ่งแล้วว่า มีอายุร่วมสมัยกับอักษรมอญโบราณช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ โดยเฉพาะเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับจารึก “มรเจดีย์” ของพระเจ้ากัณยาสิตธา (จันลิตธา/ครรชิต) กษัตริย์พุกาม ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๒๔-๑๖๓๐ ดังนั้นจารึกหลักนี้จึงน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เช่นเดียวกัน^{๔๗}

ข้อมูลที่เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ได้จากจารึกหลักนี้ก็คือ การเกิดแผ่นดินไหว “ในปีไฉสาชะ” นั้น อาจนำมาข้อถกเถียงต่อไปได้ว่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปีใด

จากการศึกษา บันทึกข้อมูลแผ่นดินไหวในประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญเป็นที่รับรู้กันได้ในประเทศไทย (หมายความว่าอาจไม่ได้นับรวมเหตุการณ์แผ่นดินไหวย่อย ๆ ที่มีแรงสั่นสะเทือนไม่มากนัก) ได้ระบุถึงศักราชที่เกิดแผ่นดินไหวไว้ดังนี้

“ประชุมพงศาวดารภาค ๖๑” ได้ระบุว่าเกิดแผ่นดินไหวที่ “โยนกนคร” ในปี พ.ศ. ๑๐๐๓ และอีกครั้ง ในปี พ.ศ. ๑๐๗๗ ต่อมาปี พ.ศ. ๑๙๐๕ และ พ.ศ. ๑๙๐๙

เกิดแผ่นดินไหวที่สุโขทัย^{๔๘} โดยไม่มีการบันทึกว่าเกิดแผ่นดินไหวในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ อันเป็นสมัยของพระญาสวาวุธิทธิแต่อย่างใดเลย หรือแม้แต่ช่วงระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันคือพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หรือ ๑๕ ก็ไม่ปรากฏ ดังนั้นจึงยังไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่า การพังทลายของเจดีย์ เกิดจากแผ่นดินไหวในปีเดียวกันนั้นเลย หรือได้พังทลายจากแผ่นดินไหวก่อนหน้านี้หน้านั้นแล้ว แต่ต่อมาก็เป็นไปได้ปฏิสังขรณ์ในรัชกาลของพระองค์ เพราะหากเจดีย์องค์นี้พังทลายจากการเกิดแผ่นดินไหวจริง เจดีย์องค์อื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียงกัน เช่น เจดีย์พระธาตุหริภุญไชย ก็น่าจะได้รับผลกระทบจากแผ่นดินไหวด้วยเช่นกัน บางทีการพังทลายของเจดีย์ อาจเกิดจากฝนตกหนักอย่างต่อเนื่อง เป็นเหตุให้ฐานเจดีย์ทรุดและเกิดการพังทลายในที่สุดก็เป็นได้

คำว่าปี “ไฉสวษะ” หรือ “ไพสวษะสังวัจฉร” นั้นเอง ที่ทำให้นักจาริกวิทยาชาวตะวันตกนับแต่ศาสตราจารย์ ยอร์จ เซเดส์ ศาสตราจารย์ โรเบิร์ต ฮัลลiday กำหนดอายุรัชกาลของพระญาสวาวุธิทธิไว้ว่าน่าจะครองราชสมบัติประมาณ พ.ศ.๑๗๔๓-๑๗๗๓ ส่วนปีที่เกิดแผ่นดินไหวคือปี พ.ศ.๑๗๖๑^{๔๙} มาจนถึง ดร.ฮันส์ เพนธ์ ก็ยึดถือตามนั้น ในที่ขณะ นายคงเดช ประพัฒน์ทอง มองเห็นว่าเป็นอายุที่ใหม่เกินไป^{๕๐} และขัดแย้งกับสิ่งที่ นายพงศ์เกษม สนธิไทย เคยเสนอไว้ว่า ศิลาจารึก “มรเจดีย์”^{๕๑} ของอาณาจักรพุกามนั้น ได้รับอิทธิพลรูปแบบอักษรมอญโบราณมาจากจารึกพระญาสวาวุธิทธิของหริภุญไชยนคร ในเมื่อยุคสมัยของพระเจ้ากัณยสันติธามีความชัดเจนเรื่องศักราชคือ ปี ๑๖๒๔ เป็นต้นมา ยุคสมัยของพระญาสวาวุธิทธิ ก็น่าจะร่วมสมัยกันในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ไม่ควรล่วงเลยยาวลงมาถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ การศึกษาเรื่องศักราชของพระญาสวาวุธิทธินี้ควรคำนึงถึงลำดับรัชกาลของกษัตริย์ที่ครองราชย์ใกล้เคียงกัน เช่น พระญาอาทิตยราชเป็นตัวตั้งด้วย รวมไปถึงศักราชที่หริภุญไชยเสียเมืองให้แก่พระญามังราย ในสมัยของกษัตริย์องค์สุดท้ายคือพระยาญีบา ประกอบกันด้วยคือในปี พ.ศ.๑๘๒๔^{๕๒}

ประเด็นเรื่อง “มอญศึกษา”

ที่เรียกว่า “อักษรมอญโบราณ” นั้นเนื่องจากมีรูปอักษรที่พัฒนาไปแล้วขั้นหนึ่ง แตกต่างไปจากอักษรมอญที่พบในภาคกลางของอาณาจักรทวารวดี (ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕) ซึ่งยังคงมีเค้าของอักษรปัลลวะอยู่มาก อีกทั้งอักษรมอญโบราณกลุ่มหริภุญไชยนี้มีลักษณะที่คลี่คลายไปจากอักษรมอญของกลุ่มทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนการที่มีผู้รู้ตั้งข้อสังเกตว่ามีความคล้ายคลึงกันกับอักษรมอญที่พบในศิลาจารึก “มรเจดีย์” (Myazedi) ของพระเจ้ากัณยันลิตตาแห่งกรุงพุกาม นั้น ก็ยังไม่เป็นที่ยุติแน่ชัดว่าหริภุญไชยรับอิทธิพลมาจากพุกาม หรือว่าพุกามรับไปจากหริภุญไชย

อักษรมอญโบราณมีต้นกำเนิดมาจาก “อักษรคฤณต์” ของอินเดียทางตอนใต้ในช่วงราชวงศ์ปัลลวะจึงมักเรียกกันว่า อักษรปัลลวะ ซึ่งมีวิวัฒนาการมาจากอักษรพราหมีของอินเดียโบราณมาอีกขั้นหนึ่งลักษณะตัวอักษรมอญนั้นค่อนข้างกลมป้อมไม่มีศกหรือเหลี่ยมติดกับอักษรขอม มีแต่ตัวเต็มและตัวเชิงเวลาเขียนต้องเขียนได้เส้นให้ตัวอักษรห้อยลงมา^{๕๓}

การพบอักษรมอญโบราณและภาษามอญในศิลาจารึกจำนวนหลายหลักในลำพูน เป็นสิ่งบ่งชี้ด้วยหรือไม่ว่า นี่คือภาพสะท้อนของอาณาจักรที่เป็นของชนชาติมอญ เนื่องจากมีการใช้อักษรมอญในชีวิตประจำวัน เดิมนั้นนักวิชาการเคยเชื่อกันว่า ไม่แน่ว่าชนชั้นกษัตริย์ที่ปกครองหริภุญไชยต้องมีเชื้อชาติมอญเหมือนกับภาษาที่ใช้ด้วยหรือไม่ แต่เนื่องจากข้อความในจารึกหลัก ลพ.๒ นี้บ่งบอกชัดเจนถึง “ประชาชนชาวมอญ” ดังนั้นจึงค่อนข้างแน่ชัดว่า โอกาสหรือเปอร์เซ็นต์ที่ชนชั้นกษัตริย์ โดยเฉพาะผู้จารจารึกหลักนี้ พระญาสวาวาสีลหิธิ ก็น่าจะเป็นชาวมอญ

อย่างไรก็ดี จารึกอักษรมอญโบราณที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย มีจำนวน ๘ หลัก (หลักสุดท้ายนั้นแตกชำรุด) จารึกเหล่านี้มีทั้งที่ใช้ภาษามอญโบราณล้วนๆ หรือขึ้นต้นเป็นภาษาบาลีแล้วแปลเป็นภาษามอญ และบางที่มีการใช้ภาษาสันสกฤตหรือภาษาขอมปะปนแทรกอยู่บ้าง บางหลักเขียนเป็น

คำฉันท์ระดับสูง แต่ในยุคหลังของอาณาจักรเริ่มปรากฏภาษาไทยเข้ามาผสมผสานอีกด้วย ได้แก่หลักที่พบที่วัดบ้านหลวง^{๕๔}

หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า กลุ่มชนโบราณทางภาคเหนือของประเทศไทยแถบลุ่มน้ำปิงในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ (เป็นอย่างน้อย) นับถือพระพุทธศาสนาทั้งลัทธิเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีเป็นหลัก อีกทั้งยังมีร่องรอยของศาสนาพุทธนิกายมหายานอีกด้วย เป็นกลุ่มชนที่มีอิสรภาพหรือเป็นเอกราช มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองแคว้นแคว้นทรงพระนามตามที่พบในศิลาจารึกว่า “พระญาสวาวาสิตธิ”

จากนั้นกลุ่มชนที่ใช้อักษรมอญและภาษามอญในรอบพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ได้สูญหายไป ไม่ปรากฏหลักฐานอย่างเป็นทางการเป็นกลุ่มเป็นก้อนในศิลาจารึกช่วงระยะต่อมาอีกเลย นอกจากอักษรมอญบางตัวในจารึกวัดกานโถมที่เวียงกุมกาม สมัยต้นอาณาจักรล้านนา สะท้อนให้เห็นว่าได้มีกลุ่มชนที่ใช้อักษรไทยและภาษาไทยแบบต่าง ๆ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ ที่เก่าที่สุดคือ พ.ศ.๑๙๑๓ เป็นต้นมาปรากฏขึ้นแทน^{๕๕}

“ลายสือไทย” ซึ่งประดิษฐ์ขึ้นในสมัยสุโขทัยราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เกิดขึ้นจากการหยิบยืมและประยุกต์เอาลักษณะของ “อักษรขอมโบราณ” (เป็นหลัก) มาผสมผสานกับ “อักษรมอญโบราณ” ของหริภุญไชยอย่างลงตัว

ประเด็นการบูรณปฏิสังขรณ์ “รัตนเจดีย์”

ตำนานมูลศาสนาได้ระบุว่าพระญาสวาวาสิตธิได้โปรดให้สร้าง รัตนเจดีย์ อันเป็นนามเดียวกันกับที่ปรากฏในศิลาจารึกหลัก ลพ.๒ ว่า

“แต่นั้นไป ก็เสวยราชสมบัติตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมบิให้ผิด แล้วกระทำคูหาอันหนึ่งริมต้นมหาโพธิ์ ถัดนั้นให้สร้างพระพุทธรูปอันแล้วด้วยดินเผา ๑๐ องค์ไว้ในคูหานั้น ถัดนั้นให้สร้างพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งแล้วด้วยทองแดง สิ้น ๗๐๐ กหาปณะ แล้วก็ให้พอกด้วยคำ ถัดนั้นให้สร้างพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งไว้ในค้ำตันไม้ มุจลินท์ สิ้น ๒๕ กหาปณะ ถัดนั้นให้แต่งดอกไม้ประดับด้วยแก้ว ๗ สิ่งไว้ในหอ

ถัดนั้นให้สร้างธรรมปิฎกทั้ง ๓ ปริบูรณ์ทุกคัมภีร์ แล้วให้สร้างพระเจดีย์องค์หนึ่งชื่อ “รัตนเจดีย์” ให้มีที่บูชาพร้อมทุกอันแล เมื่อพระญามีอายุได้ ๑๙ ปี ก็ให้ฉลองพระเจดีย์ และถวายทานแก่ชาวเจ้าทั้งหลายอันมาชุมนุมกันในที่นั้น”^{๕๖}

จะเห็นได้ว่าการบริวรรตอักษรมอญโบราณศิลาจารึก ลพ.๒ โดยผู้รู้สำนวนต่าง ๆ นั้นระบุแตกต่างกัน สำนวนที่ ๑ และ ๒ กล่าวว่าพระญาสวาวริสิทธิทรง “บูรณะปฏิสังขรณ์รัตนเจดีย์” หากเป็นเช่นนั้น เจดีย์องค์นี้เดิมน่าจะมีอยู่ก่อนแล้ว แต่จากตำนานมูลศาสนา รวมทั้งสำนวนที่ ๓ และ ๔ กลับระบุว่า “ได้สร้างขึ้นภายหลังสำเร็จลงในรัชกาลที่แผ่ไปทั้งสิบทิศ” ดังนั้นจึงยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่าพระญาสวาวริสิทธิได้ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์รัตนเจดีย์

ข้อสังเกตจากชื่อ “รัตนเจดีย์” หมายถึง เจดีย์ที่มีค่าประดุจแก้วอันประเสริฐ หรือเจดีย์ที่ประดับด้วยอัญมณีและของมีค่า ซึ่งอาจเป็นเจดีย์ทรงปราสาทสี่เหลี่ยม หรือเจดีย์ทรงปราสาทแปดเหลี่ยม องค์ใดองค์หนึ่งภายในวัดจามเทวีก็เป็นได้

การเรียกชื่อเจดีย์ภายในวัดจามเทวีในปัจจุบัน ได้เรียกเจดีย์ทรงปราสาทสี่เหลี่ยมเรียกว่า เจดีย์กู่กู่/กู่กุด หรือ สุวรรณจังโฏเจดีย์ ตามที่ปรากฏในตำนาน โดยระบุว่าเป็นเจดีย์ที่พระมหันตยศทรงสร้างขึ้น เพื่อบรรจุอัฐิของพระนางจามเทวี^{๕๗} ส่วนเจดีย์ทรงปราสาทแปดเหลี่ยมนั้น ป้ายคำบรรยายเขียนว่า “รัตนเจดีย์”

ซึ่งก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ทำให้เกิดความสับสนต่อผู้พบเห็น ต่อคำถามที่ว่า พระเจดีย์องค์ไหนคือ “รัตนเจดีย์” ระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทสี่เหลี่ยม กับเจดีย์ทรงปราสาทแปดเหลี่ยม

อนึ่ง อาจารย์สิงหะ วรรณสัย ปราชญ์ล้านนาเมืองลำพูน ได้สันนิษฐานว่า “รัตนเจดีย์” ไม่น่าจะหมายถึงเจดีย์ทั้งสององค์ในวัดจามเทวี แต่ควรจะเป็น “เจดีย์เชียงยัน” หรือที่เรียกกันลำลองว่า “เจดีย์แม่ครัว” ซึ่งตั้งอยู่ภายในวัดพระธาตุหริภุญชัย บริเวณโรงเรียนเมธีวุฒิมกรมากกว่า^{๕๘} เนื่องจากความไม่ชัดเจนของสถานที่ที่ค้นพบศิลาจารึกหลัก ลพ.๒ โดยที่ปราชญ์ยังมีข้อถกเถียงกันอยู่ บางทีรัตนเจดีย์อาจไม่ได้ตั้งอยู่ในวัดจามเทวีก็เป็นได้ อีกทั้งรูปทรงสถาปัตยกรรมของเจดีย์เชียงยันเองก็มีความงดงาม พบร่องรอยของการประดับตกแต่งแก้วเงิน

การบุทองจังกโก ตามส่วนต่าง ๆ เช่นที่ลายประจำยามหรือ “รัดอก” บนองค์ระฆัง และกลีบบัวทั้งที่ประดับฐานองค์ระฆังและที่ยอดเจดีย์ ซึ่งทำเป็นลักษณะ “บัวกลุ่ม” หรือ “บัวกลุ่ม” สลับกับหม้อน้ำ “อามลกะ” หรือหม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์

ผลงานอีกชิ้นหนึ่งของพระญาสวาวาสิตธิ ที่ไม่ปรากฏในศิลาจารึกหลักใด ๆ ทราบจากหลักฐานด้านเอกสารตำนานเท่านั้น นั่นคือพระองค์โปรดให้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุหริภุญไชย ซึ่งสถาปนาในรัชกาลของพระญาอาทิตย์ราช แต่เดิมก่อเป็นปราสาทหลังหนึ่ง มีเสาศ ๔ ต้น สูง ๑๒ ศอก ประตุไค้ง ๔ ด้าน ตกแต่งด้วยดิน อิฐ เงินทอง แก้ว ๗ ชนิด เป็นที่บรรจุโกศพระบรมสารีริกธาตุ

พงศาวดารโยนกกระนุว่า

“ครั้นถึงสมัยของพระญาสวาวาสิตธิผู้เป็นพระราชนัดดาในปี พ.ศ.๑๖๖๑ (แต่ชินกาลมาลีปกรณ์ระบุปี พ.ศ.๑๗๒๖) ขณะนั้นทรงมีพระชนมายุได้ ๑๙ ทรงให้สร้างโกศทองคำครอบโกศทองคำที่พระญาอาทิตย์ราชผู้เป็นพระอัยกาทรงสร้างแล้วให้เอาหินมาก่อครอบปราสาทสูง ๒๔ ศอก”^{๕๙}

ตำนานมูลศาสนาได้กล่าวโดยละเอียดว่า

“ถัดนั้นให้กระทำโกศทองคำอันหนึ่งประดับด้วยแก้ว ๗ สิ่งใส่ภายนอกโกศทองคำ อันพระญาอาทิตย์ราชกระทำไว้เมื่อก่อนนั้น แล้วให้เอาหินมาก่อครอบปราสาท อันพระญาอาทิตย์ราชสร้างสูงได้ ๒๔ ศอก แล้วให้แต่งเครื่องบูชา มีต้นว่า ปี่พาทย์ คนขับ คนฟ้อน และคนทำแบบทั้งหลายไว้ให้อุปฐากปฏิบัติบูชาทุกค่ำเช้าตราบเท่าถึงบัดนี้แล”^{๖๐}

ตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญไชย

“พระญาสวาวาสิตธิทรงให้สร้างโกศทองคำหลังหนึ่งสูง ๔ ศอก ทองคำหนัก ๑,๕๐๐ ครอบโกศพระเจ้าอาทิตย์ราช แล้วสร้างมณฑปปราสาทหลังหนึ่งสูง ๕ วา ครอบมณฑปพระญาอาทิตย์ราช”^{๖๑}

ซึ่ง ดร.ฮันส์ เพนธ์ ตีความว่า ๕ วา หรือ ๒๔ ศอกนั้นมีความสูงเท่ากับ ๑๐ เมตร^{๖๒}

บทสรุป

เรื่องราวของพระญาสวราชิทธิ หรือพระญาสัพพาสีทธิ จากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ ตำนานและจารึก ล้วนแต่ได้กล่าวถึงพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระราชปนัดดาของพระญาอาทิตย์ราช แห่งหริภุญไชยนคร

พระองค์ได้ประกอบพระราชกรณียกิจในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไว้หลายด้าน สมควรกับพระราชสมัญญานาว่าเป็น “ธรรมิกราชา” โดยแท้จริง ตลอดช่วงพระชนม์ชีพ ๖๒ พรรชนั้น สามารถลำดับเหตุการณ์สำคัญในรัชกาลของพระองค์ได้ดังนี้

๑. เมื่อมีพระชนมายุได้ ๕ ชันษา ทรงได้เป็นพระญาหรือพระมหากษัตริย์แทนพระราชบิดา (พระรณราช) ผลงานของพระองค์ในยุคนั้น ตามที่มีบันทึกในตำนานมูลศาสนา คือทรงเขียนรูปพระเจ้าบดินทร์^{๖๓} และได้ทรงสร้างพระพุทธรูปทองแดง ๑ องค์ พระพุทธรูปเงิน ๑ องค์ พระพุทธรูปทองคำ ๑ องค์ และพระพุทธรูปจากงาช้าง ๑ องค์^{๖๔}

๒. เมื่อมีพระชนมายุได้ ๗ ชันษา ได้สละราชสมบัติมอบหรือฝากแก่พระมหาเทวีผู้เป็นพระราชมารดาสำเร็จราชการแทนพระองค์ ด้วยการทรงบรรพชาเป็นสามเณร ทรงให้สร้างผอบเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และถวายคัมภีร์ ๑๒ เล่ม^{๖๕}

๓. เมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๐ ชันษา ทรงสถาปนาวันวิฆเนศวรวัน ทรงสร้างเจดีย์และพระพุทธรูป

๔. เมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๗ ชันษา ทรงขึ้นครองราชย์ ทรงสร้างพระพุทธรูปดินเผา ๑๐ องค์ไว้ในคูหาใต้ต้นโพธิ์ ทรงสร้างพระพุทธรูปทองแดงพอกด้วยทองคำ พระพุทธรูปใต้ต้นมุขลินีห์ ตกแต่งดอกไม้ม้า แก้ว ๗ สิ่ง พระธรรมปิฎก และได้ทรงสร้าง (หรืออาจบูรณะ) รัตนเจดีย์^{๖๖}

๕. เมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๙ ชันษา ทรงให้สร้างโกศทองคำประดับแก้ว ๗ ประการครอบโกศทองคำที่พระญาอาทิตย์ราชทรงสร้าง ทรงสร้างพระพุทธรูปและบรรณศาลาสำหรับไว้พระพุทธรูป แล้วทรงให้บูรณะเจดีย์พระธาตุหริภุญไชย โดยให้เอาหินมาก่อครอบปราสาทสูง ๒๔ ศอก^{๖๗}

๖. เมื่อมีพระชนมายุได้ ๒๖ ชันษา ทรงให้สร้างกุฏิ วิหารและกัลปนาเขต พระราชฐานเขตวนาลัยพร้อมที่นาให้แก่วัดเชตวนาราม ทั้งยังทรงให้สร้างจารึกไว้ในศิลา สำหรับรongsพระพุทเจ้าทั้ง ๒ หน้า^{๖๔}

๗. เมื่อมีพระชนมายุได้ ๓๑ ชันษา ทรงให้สร้างโบสถ์ “อุโบสถาคาร” แห่งวัดเชตวนาราม และทรงแจกข้าว

๘. เมื่อมีพระชนมายุได้ ๓๒ ชันษา ทรงออกผนวชพร้อมพระชายา และพระโอรสทั้ง ๒ องค์ และทรงจำพรรษาในโบสถ์แห่งนั้น

ทรงครองราชสมบัติอย่างยาวนานถึง ๔๕ พรรษา ส่วนการเสด็จสวรรคตนั้น สามารถคำนวณได้สองแบบ คือหากนับปีศักราชที่ครองราชย์อย่างเป็นทางการ ขณะที่ทรงมีพระชนมายุได้ ๑๗ ชันษา ก็จะสวรรคตเมื่อมีพระชนมายุ ๖๒ พรรษา แต่หากถือว่าทรงได้รับพระราชสมบัติตั้งแต่ทรงพระเยาว์ในวัย ๕ ชันษา ช่วงที่พระมหาเทวีต้องสำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น ก็ต้องนับว่าทรงสิ้นพระชนมายุเมื่อ ๕๐ พรรษา

หลังจากรัชสมัยของพระญาสวาวุธิทธิแล้ว ทั้งในจารึกหรือตำนาน ก็ได้มีการบันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์สำคัญในหริภุญไชยนครอย่างเป็นกิจจะลักษณะอีกเลย กล่าวตั้งแต่พระนามของกษัตริย์ในลำดับรัชสมัยต่อๆ มา จนถึงกาลเสียเมืองแก่พระญามังรายเพียงเท่านั้น.

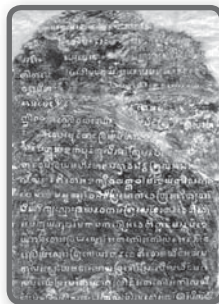
ประติมากรรมดินเผาที่ฉากหลังโคปุระ
พระนางจามเทวี ที่กาดหนองดอก จ.ลำพูน
จัดทำโดยเทศบาลเมืองลำพูน เล่าเรื่องเหตุการณ์
ในรัชสมัยของพระญากษัตริย์

ศิลาจารึกอักษรขอมโบราณ ๘ หลัก
ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ศิลาจารึกกษัตริย์ลพ.๑
วัดดอนแก้ว

ศิลาจารึกกษัตริย์ลพ.๒
วัดจามเทวี

ส่วนหินสมัยโบราณ (ถ่าน/เร็กกู)
ของพระภิกษุทำจากศิลาแลง
พบบริเวณด้านหลังอุโบสถวัดต้นแก้ว

แผ่นหิน "ลูกนิมิต" ที่ฝังล้อม
อุโบสถได้จากการขุดค้นทาง
โบราณคดีที่โรงเรียนบ้านเวียงยอง

ชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา
สมัยหริภุญไชย
จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานวัดต้นแก้ว

ชิ้นส่วนของประกอบสถาปัตยกรรม
ลวดลายใบไม้เปลวเพลิง ประดับ
กรอบซุ้มจระนำ จัดแสดงที่
พิพิธภัณฑสถานวัดต้นแก้ว

พระพุทธรูปปางสมาธิหินทราย สมัยหริภุญไชย
แต่ได้รับการบูรณะพอกปูนเพิ่ม
ที่เชิงฐานสุวรรณเจดีย์ วัดพระธาตุหริภุญชัย
ย้ายมาจากวัดดอนแก้ว

พระพุทธรูปทรงเครื่อง ๓ องค์ ในหอด้านหน้า
วัดต้นแก้ว ชาวบ้านบอกว่าเป็นของเดิม
ที่มีการตกแต่งใหม่และพินสีทองทับ

การขุดค้นทางโบราณคดี
ที่โรงเรียนบ้านเวียงยอง
เมื่อปี ๒๕๔๘
โดยสำนักศิลปากรที่ ๘

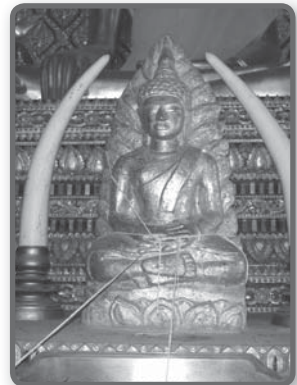
โบสถ์ภิกษุณี
ในวัดพระธาตุหริภุญชัย

เจดีย์ต้นแก้ว วัดต้นแก้ว รูปแบบ
สถาปัตยกรรมสมัยล้านนา
แต่องค์ข้างในบางที่อาจเป็น
เจดีย์หนึ่งในสามองค์ที่สร้าง
ในสมัยพระญาสวาวิสีทิธิก็ได้

พระเจดีย์สององค์ในวัดจามเทวี
คือเจดีย์แปดเหลี่ยมและสี่เหลี่ยม
อาจมีองค์ใดองค์หนึ่งเป็น
“รัตนเจดีย์”?

พระรอดหลวง (หรืออาจเป็น
“สิกขิปปิฎฐาคีลาดำ”)
ประดิษฐานในวัดมเหยง

๒ ชิงอรรถ

- ๑ นามของ “พระญาสวาวธิตธิ” เขียนต่างกันไป โดยเฉพาะคำนำหน้า บางเล่มเขียน **พญา พระยา พระเจ้า** แต่นักวิชาการด้านล้านนาศึกษาเห็นพ้องว่า คำที่ถูกต้องสำหรับสมัญญาของกษัตริย์ยุคหริภุญไชยจากศิลาจารึกเขียนว่า “พระญา” หรือ “พรญา” ไม่ใช่คำว่า “พระยา” เนื่องจากคำว่า **“พระญา”** เป็นคำที่ปรากฏในศิลาจารึกล้านนาหลายหลัก หมายถึงพระมหากษัตริย์ ซึ่งในภาคเหนือไม่นิยมใช้คำว่า “พระเจ้า” เพราะได้นำคำว่า “พระเจ้า” ไปใช้สำหรับเรียก “พระพุทธรูป” แล้ว อีกทั้งปัจจุบันคำว่า “พญา” ถูกนำไปใช้ปะปนกับการขนานนามสัตว์ เช่น “พญาวานร” “พญาคชสาร” “พญากาเหว่า” ส่วนคำว่า “พระยา” ก็กลายเป็นชั้นยศของขุนนางลำดับหนึ่งในสังคมไทยยุคอยุธยาธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ ดังนั้นคำนำหน้าที่ใช้เรียกพระนามของกษัตริย์ในบทความชิ้นนี้จะขอใช้คำว่า “พระญา” ในแทบทุกจุดแทนคำว่า “พระเจ้า” หรือ “พญา” ตามที่เคยปรากฏในเอกสารต่างๆ.
- ๒ พงศ์เกษม สนิธิไทย, **“สายสัมพันธ์หริภุญไชย ด้านจารึกกับรัฐละโว้ สะเทิมพุททาม,”** เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในวันพิพิธภัณฑ์ไทยเรื่อง “สายสัมพันธ์หริภุญไชย-รัฐเพื่อนบ้าน” จัดโดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย จังหวัดลำพูน วันพุธที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๔๗, หน้า ๒๓-๓๔.
- ๓ ดร.ฮันส์ เพนธ์, **“ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อ,”** ที่ระลึกงานฉาปนกิจศพ ดร.ฮันส์ เพนธ์, เชียงใหม่, ๒๕๔๘, หน้า ๑๐๐.
- ๔ เพ็ญสุภา สุขคตะ, **โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย, กรมศิลปากร, กรุงเทพฯ : ส.พิจิตรการพิมพ์, ๒๕๔๘, หน้า ๔๐.**
- ๕ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, **“บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,”** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). (อัดสำเนา), ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ๖ ปราชญ์ชาวบ้านที่มีความเห็นเช่นนี้คือ **สิบเอกสุวิษ ศรีวิราช** ชาวสบทา ต.ปากบ่อ อ.ปากซาง จ.ลำพูน เป็นข้าราชการบำนาญ อดีตวัฒนธรรมป้าซาง และวัฒนธรรมอำเภอลี้.

- ๗ เพ็ญสุภา สุขคตะ, “**ปริศนาพระแก้วมรกต จากปาฏิหาริย์ถึงอินทปดต์ และจากอโยธยาถึงวชิรปราการ,**” จากคอลัมน์ “ปริศนาโบราณคดี” นิตยสาร มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับที่ ๑๗๒๘-๑๗๒๙, หน้า ๗๘.
- ๘ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล, “**ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ ๑,**” วารสารโบราณคดี ๔, ๑ (กรกฎาคม ๒๕๑๕), หน้า ๖๑-๖๒.
- ๙ กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒** (กรมศิลปากร : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๙), ๑๑๙-๑๒๒.
- ๑๐ กรมศิลปากร, **วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย** (กรมศิลปากร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑-๑๔.
- ๑๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘-๑๐๑.
- ๑๒ คงเดช ประพัฒน์ทอง, **โบราณคดีประวัติศาสตร์**, กรมศิลปากรจัดพิมพ์ เพื่อเชิดชูเกียรตินายคงเดช ประพัฒน์ทอง นักโบราณคดี ๑๐ ธันวาคม ๒๕๒๙, หน้า ๑๙๔-๑๙๖.
- ๑๓ ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร, **วันละมาลี ทฤษฎีใหม่เรื่องการแต่งฉันทลักษณ์**, เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๕๑, หน้า ๓.
- ๑๔ คงเดช ประพัฒน์ทอง, **โบราณคดีประวัติศาสตร์**, หน้า ๑๙๗-๑๙๘.
- ๑๕ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพมหาเจติยาจารย์ (ไพบูลย์ ฐิริวิปุลมหาเถระ) (ลำพูน : หสม.ณัฐพลการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๕. (ต้นฉบับเดิมเขียนด้วยภาษาพื้นเมืองโบราณแบบไทยเหนือเมื่อปี พ.ศ.๑๙๖๐-๑๙๗๒ แปลเป็นภาษาไทยกลางครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๒).
- ๑๖ พระรัตนปัญญาเถระ แปลเป็นไทยโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, วัดพระแก้วเชียงราย พิมพ์ในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงยกข่อฟ้าเอกพระอุโบสถ และทรงเปิดโถงหลวงแสงแก้ว เฉลิมพระเกียรติฯ พุทธศักราช ๒๕๕๐ (กรุงเทพฯ : บริษัทรักไทยเพรส จำกัด, ๒๕๑๕). หน้า ๑๐๑ (ต้นฉบับเดิมเขียนเป็นภาษาบาลีเมื่อปี พ.ศ.๒๐๕๙-๒๐๗๑).

๑๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

๑๘ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๒๑๕.

๑๙ พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, หน้า ๙๗.

๒๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

๒๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

๒๒ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๒๒๗.

๒๓ มีข้อสังเกตว่า ชาวทมิฬให้ความเคารพเลื่อมใสในพระอรหันตสาวก ผู้มีนามว่า “พระกัจจายนะ” เป็นอย่างสูง เห็นได้จากการสร้างประติมากรรมรูปเคารพประดิษฐานไว้ในพระวิหาร ใกล้กับโบสถ์ภิกษุณี ในวัดพระธาตุทมิฬนชัย นอกจากนี้ยังมีชื่อม่อนกัจจายนะ ปรากฏในตำนานพระธาตุทมิฬนชัย.

๒๔ พงศ์เกษม สุนธิไทย, “สายสัมพันธ์ทมิฬนชัย ด้านจาริกกัปปะรัฐละโว้ สะเทิมพุกาม,” หน้า ๒๖.

๒๕ เพ็ญสุภา สุขคตะ, **โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทมิฬนชัย**, หน้า ๓๘-๓๙.

๒๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

๒๗ ศาสตราจารย์สรวิศ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๒.

๒๘ พันโทหญิงอักษรศรี หงสกุล, “**วัดบุปผาราม (วัดสวนดอกไม้พยอม)**,” ล้านนา, กองวิชาการประวัติศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จัดพิมพ์ในโอกาส พลตรีหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงนำคณะอาจารย์และนักเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ทักศัณศึกษาภาคเหนือตอนบน ระหว่างวันที่ ๒๕-๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๓๒, หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

๒๙ สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร, **สมุดภาพลายเส้น วัดนิเวศธรรมประวัติ**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑.

๓๐ สิงหะ วรณสัย, **ตำนานพระธาตุทมิฬนชัย** (ลำพูน : ลำพูนการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๘-๑๐.

- ๓๑ ดร.อันส์ เพนธ์ พรหมเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, **ประชุมจารึกล้านนาเล่ม ๓ จารึกในพิพิธภัณฑฯ ลำพูน**, ลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หน้า ๑๗-๒๑.
- ๓๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.
- ๓๓ ผาสุข อินทราวุธ, **รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลำพูนเก่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙**, เอกสารโรเนียว คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, หน้า ๕๒-๕๓.
- ๓๔ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่, **“รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเจดีย์เชียงยัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,”** (ม.ป.ท., ๒๕๔๘). (อัดสำเนา).
- ๓๕ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริญญไชย, **“บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,”** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). (อัดสำเนา), ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ๓๖ สัมภาษณ์ อาจารย์วิทย์ จันทรเอี่ยม ชุมชนบ้านเวียงยอง อดีตศึกษานิการจังหวัดลำพูน ที่ปรึกษาสมาคมชาวยอง เมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๕.
- ๓๗ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๒๒๖.
- ๓๘ ปารเมศ วรรณสัย, **ประเพณี ๑๒ เดือนในลำพูน**, เอกสารประกอบการบรรยายอบรมยุวมัคคุเทศก์ จัดโดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริญญไชย วันที่ ๒๑-๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๐, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). (อัดสำเนา), ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ๓๙ เพ็ญสุภา สุขคตะ, **“โบสถ์ภิกษุณีที่ลำพูน โบสถ์สองสงฆ์ที่เชียงใหม่ เคยมี “ภิกษุณี” อยู่จริงในล้านนา,”** คอลัมน์ ปริศนาโบราณคดี นิตยสารมติชน สุดสัปดาห์, ฉบับเดือนพฤศจิกายน ๒๕๕๓. หน้า ๗๖.
- ๔๐ เพ็ญสุภา สุขคตะ, **โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริญญไชย**, หน้า ๔๑.
- ๔๑ กรมศิลปากร, **วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริญญไชย**, หน้า ๒๑.
- ๔๒ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริญญไชย, **“บัญชีโบราณศิลปวัตถุ,”** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). (อัดสำเนา), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

- ๔๓ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน
หลักที่ ๒, ๓ และ ๔,” วารสารโบราณคดี ๔, ๒ (ตุลาคม ๒๕๑๕), หน้า ๑๖๕-๑๖๖.
- ๔๔ กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒**, หน้า ๑๒๖.
- ๔๕ กรมศิลปากร, **วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย**,
หน้า ๑๗.
- ๔๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.
- ๔๗ กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒ (อักษรปัลลวะ-อักษรมอญ พุทธศตวรรษ
ที่ ๑๒-๒๑)** หอสมุดแห่งชาติ ๒๕๒๙, หน้า ๑๑๙-๑๓๙.
- ๔๘ กรมอุตุนิยมวิทยา, **บันทึกข้อมูลแผ่นดินไหวที่รู้สึกได้ในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ :
กองการศึกษาและวิจัย, ๒๕๒๗), หน้า ๔-๕.
- ๔๙ กรมศิลปากร, **วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย**, หน้า ๑๖.
- ๕๐ คงเดช ประพัฒน์ทอง, **โบราณคดีประวัติศาสตร์**, หน้า ๑๙๗-๑๙๘.
- ๕๑ จารึกมรเจติย์ หรือ จารึกมยาเซตี (Myazedi) จารึกด้วยภาษาบาลี มอญ พม่า
และพยู ถือได้ว่าเป็นจารึกหลักแรกของพม่าและหลักสุดท้ายของพยูโดยจารึก
เนื้อความเกี่ยวกับการกุศลของกษัตริย์ โดยได้ทรงกัลปนาหมู่บ้านสามแห่งและ
ได้ทรงสร้างวัด Kubyaukgyi เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป อ้างถึงใน Emmanuel
Guillon, **The Mons : A Civilization of Southeast Asia, Translated and
Edited by James V. Di Crocco**. (Bangkok : The Siam Society Under
Royal Patronage, 1999), 133.
- ๕๒ พระยาประชากรกิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค), **พงศาวดารโยนก** (กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖) (ต้นฉบับเดิมเขียนในปี พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๔๓
สมัยรัชกาลที่ ๕).
- ๕๓ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “พัฒนาการของอักษรโบราณในประเทศไทย” **สังคมและ
วัฒนธรรมในประเทศไทย**, จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
วันอังคารที่ ๙ มีนาคม ๒๕๔๒, หน้า ๓๑๒-๓๒๓.

- ๕๔ พงศ์เกษม สนิไทย, วิทยากร นำเสนอจารึกอักษรมอญโบราณ หลักที่ ลพ.๖ จากวัดบ้านหลวย ต่อคณะกรรมการเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลก ณ ห้องประชุมเทศบาลนครลำปาง วันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๐.
- ๕๕ กรมศิลปากร, **วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย**, หน้า ๗๘.
- ๕๖ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๒๒๖.
- ๕๗ นักวิชาการบางท่าน เช่น รศ.ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้เสนอทฤษฎีอีกแนวทางว่า เจดีย์ทรงปราสาทสี่เหลี่ยมในวัดจามเทวีนัน เดิมน่าจะเป็นเจดีย์มหาพล ซึ่งสร้างโดยชาวขอมกัมโพชที่แพ้ทำสงครามธรรมยุตต่อพระญาอาทิตย์ราช มากกว่าที่จะเป็นสุวรรณจังโกฏเจดีย์ ซึ่งประเด็นถกเถียงเรื่องนี้ยังไม่มีข้อยุติ.
- ๕๘ สิงฆะ วรรณสัย, **ประวัติวัดในลำพูน**, เอกสารโรเนียว.
- ๕๙ พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ บุนนาค), **พงศาวดารโยนก**.
- ๖๐ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๒๒๖.
- ๖๑ สิงฆะ วรรณสัย, **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย**, หน้า ๑๑.
- ๖๒ ดร.ฮันส์ เพนธ์, **“ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อ”**, หน้า ๙๕.
- ๖๓ น่าจะหมายถึง “ภาพพระบฏ”.
- ๖๔ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณเถระ, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๒๒๖.
- ๖๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.
- ๖๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.
- ๖๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖-๒๒๗.
- ๖๘ แผ่นหินขึ้นดังกล่าว น่าจะหมายถึงจารึกสวาวาสิตธิหลัก ลพ.๑.